ԵՐՈՒԱՆԴ ԿՈՊԷԼԵԱՆ

# ԽՃԱՆԿԱՐՆԵՐ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ 1969

-A LIT
OPE
1969

ԵՐՈՒԱՆԴ ԿՈՊԷԼԵԱՆ

# ԽՃԱՆԿԱՐՆԵՐ

(Ա. ՇԱՐՔ)

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ, 1968

ՓՈԽԱՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ

# ԻՆՉՈ՞Ւ ԱՅՍ «ԽՃԱՆԿԱՐ,,ՆԵՐԸ

Լման քսան տարի անցած է վրայէն առաջին հատորիս՝ «Երանի՛ թէ...» բանաստեղծութիւններու հաւաքածոյին ու մամուլի էջերուն մէջ ցրուած կը մնան այն օրէն ասդին՝ հրատարակուած պատմուածքներ ու քերթուածներ, որոնք քանի մը մը հատոր կը լեցնեն:

Բարեկամներէն ոմանք դիս կը նամանցնեն այն տեսակ մը թռչունին, որ իր հաւկիթը կ'ածէ ու կը թողու կ'երթայ, առանց այլեւս անդամ մըն ալ հետաքրքրուելու անոնցմով: Իմ կ'րսպէս կը նմանի բաւական, քանի որ անցնող այս քսան տարիներու ընթացքին խմբագրած եմ նուազագոյն երկու դրական չարաթթաթերթ, խմբագրութեան մաս կազմած եմ կէս երկվեցեակի մը, պատասխանատու պաշտօններ վարած եմ երկու օրաթերթերու մէջ եւ ապարաններէ ներս անցած այս աւելի քան քսան տարիներու ընթացքին՝ չեմ իսկ մտածած կամ ալ կարելիութիւնը ունած՝ հրատարակելու գէթ փոքրիկ հատորիկ մը անոնցմէ, մինչ ոլոմալով նոր ծրագիրներուս վրայ:

«Կենդանապաշտական Մխութիւնը Կը գործէ», «Սրմէն Նորեանի Պատմութիւնը», երկու անջատ հատորներ կազմելու համար պատրաստուած գործեր են, պատմուածքներու անկախ շարքեր, որոնք մեծ մասամբ լոյս տեսան մամուլի մէջ՝ ցիրուցան կերպին:

«Հարիւրեւմէկ Պատմուածքներ»ու երկու շարքեր, մասամբ հրատարակուած, մասամբ ալ հրատարակուելու պատրաստ են իրենց վերջնական ձեւաւորմանը մէջ արդէն: Իսկ վերջերս սկսայ «Խճանկար»ներու շարքի մը, որ կը յառաջանայ երկու-երեք ճիւղաւորումներով, իրարմէ տարբեր եւ անկախ թուադրական կարգով:

Միւս կողմէ, բանաստեղծութիւններն ալ, որոնք ցրուած են սփիւռքահայ մամուլին մէջ այս քան տարիներու ընթացքին, առնուազն երեք հատոր կրնան լեցնել՝ միջակ մեծութեամբ, բնականաբար ոչ նոյնքան յաջող բոլորն ալ ու նոյն արժէքը ներկայացնող: Հաշիւը կորսնցուցած եմ, հրատարակուած թերթերն ու թիւերը մոռցած:

Այս բոլորը սակայն պէտք չէ մտածել տայ, թէ ես սէր չունիմ իմ գրածներուս վրայ, վայրկեանի մը համար յագեցուած հաճոյքի մը արդիւնքն են անոնք եւ անգամ մը որ ստորագրութիւնս եղած է անոնց տակ՝ մամուլին մէջ, ալ ամէն բան եղած-լմնցած է եւ անոնք ոչինչով կը հետաքրքրեն զիս թէ իրենց բնոյթով եւ թէ ճակատագրով:

Կը խօսէի «Խճանկար»ներուն մասին: Թէ ինչո՞ւ ամենէն ուշ սկսուած այս սեռով է որ կը ձեռնարկեմ հրատարակութեան, քան տարի յետոյ:

Անհրաժեշտութիւն մը դարձեր էր այլեւս ինծի համար մշակումը այս սեռին, որովհետեւ տարիներու ընթացքին կուտակուած մանր ու գունագեղ բազմաթիւ պատկերներ ու տպաւորութիւններ, ժամանակով իրենց յառաջացուցած մտա-

ծումով եւ ազդեցութեամբ զիրար կը հրմշտկէին մտքիս մէջ եւ վերջապէս օր մըն ալ անդիմադրելի ու անխուսափելի դարձաւ թուղթին յանձնումը անոնց, քանի որ ելքի առիթ ու միջոց փնտռեցին եւ ի վերջոյ յորդեցան բանաստեղծութիւններու ու պատմուածքներու մէջէն, թերեւս ալ իբրեւ ամենէն թարմն ու երիտասարդները, իրենք զիրենք պարտադրելու համար իբրեւ առանձին ու նոր սեռ:

Այսպէս, ճամբան ճայելի փոխադրող բեռնակիր մը, առաւօտեան կանուխ ժամերուն իրարու հետ կռուող երկու մուրացիկներ, չրջագայութեան ոստիկանի մը բարեւ տուող տղեկ մը, միշտ անգործութենէ գանգատող ոսկերիչի մը խանութին առջեւ ծախած փայտէ դգալներն ու սանդը կրող զարնելով պարող երջանիկ վաճառորդ մը, վերջին կայարանի ամայացած ճամբուն երկայնքին սիրոյ զուարթ երգով մը վերադարձող օթոպիւսի վարորդ մը, գնչուին խաղցուցած արջուն ետեւէն հաչող չփացած շուն մը, դրավաճառի մը ցուցափեղկը դրուած կմախք մը, շարժավարի մը կառակը իր ընկերոջը որ լաւ ապրուի զոքանչին հետ եթէ կ՚ուզէ հանդիստ ըլլալ ամուսնական կեանքի մէջ, քնացող բանուոր աղջնակ մը վերջին օթոպիւսին ուղեւորներէն՝ դասագիրքը դիրկը՝ ամառնային արձակուրդին, դիւրին ծննդաբերութիւն ունենալու համար ամէն օր ամուսնին հետը թեւանցուկ գերեզմանատան մէջ իրիկունը պտոյտ կատարող երիտասարդ հարսը, եւ տակաւին, ի՞նչ գիտնամ, նման հազարաւոր երեւոյթներ ու պատկերներ որոնք կը գունաւորեն մեր առօրեայ կեանքը, չէին կրնար բնականաբար միմիայն հասարակ պատկերի մը պէս պահ մը յայտնուիլ մեր աչքերուն առջեւ ու անցնիլ, որովհետեւ մե՛ր իսկ կեանքն են անոնք յաճախ կամ մեր իսկ հարազատներունը, եթէ նոյնիսկ անծանօթ ըլլան ոմանք իրենց ազգութեամբ, կամ պատահի մարդոց, որոնք իսկութեանը մէջ ոչինչով չահագրգռուած ըլլալ կը թուին մեզ

եւ կ՚ապրին իրենց կեանքը, դուցէ մեր գոյութեան իսկ անտեղեակ:

Եւ ես, այս «Խճանկար»ներով, զանոնք են որ ջանացած եմ հաւաքել ու կազմել՝ ըստ կարելւոյն հարազատ պատկերները տալով մեր առօրեայ կեանքին զանազան երեւոյթներուն, մեր շրջապատին ու մարդկային հոգեբանութեան նոյնաժամանակ, իրենց պարզութեանը մէջ գունազեղ եւ այլապէս հրապուրիչ դարձնող կեանքը՝ իր ամենէն հասարակ ու անհրապոյր թուող վիճակին մէջ անգամ:

Ներկայ հատորով կուտամ անոնցմէ մէկ մասը միայն: Կը մտածեմ շարքեր տալ այս ձեւով, անջատ հատորներու պահելով մնացեալ պատմուածքները, յարմար առիթներով, ինչպէս նաեւ բանաստեղծութիւններն ու մնացեալները: Քսան տարի ալ պէտք պիտի ըլլայ սպասել անո՞նց համար արդեօք եւ կամ պիտի կարենա՞նք տեսնել նոր քսանամեակ մըն ալ այս հատորին վրայ կամ ուրիշ հատորներ՝ յաջորդող քսանամեակին ընթացքին, շատ բնականաբար իբրեւ մեծագոյն մաղթանք ունենալով այս բոլորին մէջ ու դիմաց, տեսնել քսանամեակ մը՝ ապրելով առողջ եւ համաշխարհային խաղաղութեամբ. չենք գիտեր: Ամէն պարագայի, անվերապահ հրճուանքը ունինք քսան տարի վերջ ասպարէզ գալու կրկին նոր հատորով մը եւ այն յոյսը մեր սրտին մէջ անշէջ, թէ քսան տարի եւս հարկ պիտի չըլլայ սպասել, երրորդը լոյս ընծայելու եւ չորրորդին մասին մտածելու համար:

12 Սեպտեմբեր 1968, Բումէլի Հիսար

## Ֆ Ե Զ Ի

*Ժամանակի տրոփին մէջ արծագանգը պողպատաձայն քայլերուդ*
*Եւ բոլոր առագաստները ջղուտ բազուկովդ պիրկ*
*Դուն, եօթն ծովերը քրտինքովդ աղի*
*Եւ հինգ աշխարհներու վրայ կնիքը վաստակիդ*
*Դուն՝ անծանօթ, դուն՝ անանուն, դուն՝ հզօր:*

# ՅՈՅՍՆ Է ՈՐ Կ'ԱՆՑՆԻ ՓՈՂՈՑՆԵՐԷՆ...

Մեղուանոց է դարձեր փողոցն այսօր կրկին, ամէն հասակէ մեղուներ կը բզզան փեթակի ճամբուն վրայ՝ վաղուան մեղրին պատրաստութեան հասնելու շտապովը արտորուն: Երիտասարդներ կը զուարճաբանեն, կը կատակեն իրարու հետ, չարաճճի սպրդասացութիւններ կ'ընեն, աղջիկները կը խօսակցին՝ մեղմաձայն ու գաղտնապահ, ուրիշներ համարձակ՝ աւելի անգաղտնապահ նիւթերու մասին սակայն:

Փոքրիկներ, բարձրաձայն կը պատմեն իրարու արկածախնդրական նիւթերու մասին, կը ջանան տպաւորել մէկզմէկ՝ աւելի անհաւատալին, աւելի զարմանալին եւ աւելի հրաշալին ստեղծելու եւ տալու հետամուտ միշտ: Ոմանց կ'ընկերանան իրենց ծնողները: Անոնք կաշկանդուած են, իրենց նիւթերը սահմանափակուած՝ մեծերու ներկայութենէն, նախանձով կը նային ազատ խմբակներուն, ամէն անգամ որ առիթը գտնեն՝ կը միջամտեն, կը մասնակցին անոնց խօսակցութեան, բայց յաճախ ի կարգ կը հրաւիրուին մեծերու կողմէ, կը վերադառնան հին նիւթին ստիպուած եւ կամ ալ պարզապէս կը շարունակեն իրենց ճամբան՝ շտապով եւ անխօս, քիթ-մռութ կախած:

Տեսէք սա կինը սակայն, որ նոյնպէս կը քալէ գաւիթին ձեռքէն բռնած, դէպի վարժարան: Ճաշի սակառը տղուն ձեռքն է, իսկ պայուսակը՝ մօրը: Այնպէս վարած է կինը պայուսակին, այնպէս պինդ բռնած, որ կարծէք ոչ մէկ ուժ կարող է զայն կորզել իրմէ, որովհետեւ յոյսն իսկ է, որ մխացուցած է այդ երկուքը իրարու՝ անբաժանելիօրէն: Նայեցէք աչքերուն մէջ, օրուան տաղտուկը պիտի կարողանայ դուցէ հոն, անհանգիստ դիշերուան մը յոդնութիւնն ալ թերեւս, նաեւ՝ մտահոգութիւնները բազմատեսակ: Բայց այդ ձեռքը՝ պինդ փարած, այդ մատները՝ առօրեայ աշխատանքներէն առնական կոշտութիւն մը ստացած, այնպէս կառչած են իր մանկապարտէզ դացող զաւկին պայուսակին, որ ոչ մէկ յոդնութիւն, ոչ մէկ տաղտուկ, ոչ մէկ մտահոգութիւն կրնայ թուլցնել մատները, խլել զայն, որովհետեւ ա՛յդ իսկ է կարծէք կապը անոր եւ կեանքին միջեւ, կարծէք մահը իրեն կրնայ դալ, դինքը կրնայ զգեստնել՝ ոչ թէ սիրտը, ուղեղը կամ մարմինին որեւէ կարեւոր մէկ դործարանը հարուածելով, այլ՝ մխիթարն այդ պայուսակը իրմէ խլելով: Բայց ան այնպէս մը վարած է անոր՝ ձախ ձեռքով, ինչպէս՝ աջովը բռնած է զաւակը եւ ա՛յնքան պինդ, որ կարծէք մահն իսկ կարող չէ բան մը խլել այդ կնոջ ձեռքէն, ո՛չ այ եւ ոչ ալ ձախ...:

Մեղուանոց է դարձեր փողոցն այսօր կրկին:

---

# ՄԵԾ ՁՈՒԿԵՐԸ, ՊԶՏԻԿ ՁՈՒԿԵՐԸ

Տասնեակներով անդորձ մարդիկ շարուեր են քարափը՝ կարթերը ծովը կախած եւ ակնարկները խորութեան յառած՝ անորոշ, կը սպասեն: Ուրիշներ՝ նոր խայծ կ'անցընեն իրենց կարթերուն՝ կրկին ծով կախելէ առաջ յարդարելով, որպէսզի կեռը ծածկուի լաւ մը, իսկ բոլորտիքը աւելորդ բան մը չմնայ՝ դողնալ փախելու համար, չբռնուած: Խայծն է՝ խաշոր ձուկերու փորոտիք, ղլուխ, խրխիկ, դորս մասերու կը վերածեն ձկնորսները, կարթին վրայ կ'անցընեն՝ աւելի փոքր ձուկերը որսալու համար:

Պզտիկ ձուկերը արդէն խոյս կուտան մեծերէն ու իրենց ծովերէն դալով կ'ապաստանին եղերամերձ ջուրերը, հոն իրենք զիրենք զգալով՝ աւելի ապահով: Հոն ալ, սակայն, ձկնորսը կը սպասէ, անթիւ անհամար մարդիկ՝ մանաւանդ այսպիսի օրերուն, եւ մատնաչափ մը աղիքով, խրխիկի մը կտորով պզտիկ ձուկերը իրենց կեանքը կուտան անոնց, թացանը դառնալով օրհնուած՝ աղքատին յաճախ դժուարաւ ճարուած պատառ մը հայթին:

Մեծ ձուկերը կը կլլեն պզտիկ ձուկերը: Պզտիկ ձուկերը մեծ ձուկերուն անպէտ կտորուանքն իսկ չեն կրնար կլլել սակայն՝ անվտանգ: Դժուար է պզտիկ ըլլալը, տկար ըլլալը, ծովուն մէջ ալ, ցամաքի վրայ ալ, երկինքն ալ...:

Տասնեակներով անդորձ մարդիկ շարուեր են քարափը՝ կարթերը ծովը կախած եւ ակնարկները խորութեան սեւեռուն՝ անորոշ, կը սպասեն...:

# ԱՄՕԹԽԱԾՈՒԹԻՒՆ

Տարիներէ ի վեր չէի տեսած զինքը, գուցէ՝ աւելի քան տասը տարի: Այն ատեն ուսանողուհի մըն էր, ամէն առաւօտ դէմս կ'ելլէր՝ երբեմն առանձին, երբեմն ընկերուհիներով, զուարթ, չէնչող, կ'երթային խօսելով, խնդալով: Անունը չէի գիտեր. ազգութիւնն ալ՝ վստահ չեմ. հիմա ալ այդպէս: Հեռու էի քաղաքէն՝ միջոցէ մը ի վեր, միջոց մըն ալ ճամբաս եւ անցնելու ժամերս փոխուած էին. զիրար չտեսանք, մոռցանք գնաց. արդէն ի՞նչ էր որ մեզ իրարու կապողը, ոչի՛նչ...:

Տարինե՜ր անցեր են հիմա վրայէն, գլխէս ալ տաքն ու պաղը՝ այդ տարիներուն բերած: Կը հանդիպիմ իրեն ահա, անակնկալօրէն, տղեկի մը ձեռքէն բռնած: Փոխուեր է շատ, անճանաչելի դառնալու աստիճան. այն նուրբ ու փափուկ աղջիկը գացեր է, տեղը հասուն կինը եկեր:

Աչք–աչքի կուգանք հետը. ան ալ զիս կը ճանչնայ: Նախ՝ կը նայի ուշադիր եւ երբ վստահ կ'ըլլայ թէ ես եմ, յանկարծ ակնարկները կը խոնարհէ գետին՝ կարծես յանցաւորի մը նման:

Ի՞նչ կար սակայն մեր երկուքին միջեւ նախապէս. ոչի՛նչ: Խօստո՞ւմ մը ունէր. դաւաճանա՞ծ էր. բայց մենք իրարու ազգութիւն իսկ չէինք գիտեր, բարեւ անգամ փոխանակած չէինք: Ուրե՞մն: Չեմ գիտեր. բայց ան անգամ մըն ալ չբարձրացուց գլուխը, մասնաւորաբար հեռու աչք–աչքի չգալու մէջ ուշադիր: Տղուն ձեռքէն բռնած, գլխահակ, հեռացաւ տխուր, գնաց...:

Տարիներէ ի վեր չէի տեսած զինքը, գուցէ՝ աւելի քան տասը տարի:

# ՃԱՅԵՐԸ ՆԱՒՈՒՆ ԵՏԵՒԷՆ

*Այս ճամբան ասֆալթապատ է հիմա. վրայէն՝ ամենէն արդիական տիպով ինքնաշարժները կ'անցնին՝ սրընթաց: Ճիշդ է, որ ճամբեզրի գերեզմաններուն մէջ նոյն մեռելներն են որ կը ննջեն իրենց նոյն յաւիտենական խաղաղ քունով, բայց անկէ դուրս՝ ամէն ինչ փոխուած է գրեթէ՝ անճանաչելիօրէն: Դարաւոր պարիսպներն անգամ նորոգուած են, բարեզարդուած, հիմա տօնական օրերու գիշերները կը լուսաւորուին ալ այլեւս, վեհաշուք տեսք մը կը ստանան մթութեան ծոցին մէջէն լուսափողփող ալանալով դէպի երկինքը լազուարթ:*

*Փարոսը նոյն տեղն է կրկին նոյն վիճակով, գրեթէ անփոփոխ՝ գերեզմաններուն նման: Կարծէք հասարակաց աչքն է գերեզմանատան մէջ ննջողներուն եւ գիշերները կը քթթէ իր կանաչ լոյսը՝ ծովուն բացերէն անցնող նաւերուն, յիշեցնելու համար կարծէք գոյութիւնը այդ յաւիտենական հանգստարանին՝ տխրատեսիլ լռութեամբ:*

*Հայրս ձուկ կ'որսար տեղին այդ փարոսին առջեւէն, իսկ ես՝ անցնող նաւերը կը դիտէի յաճախ, մանկական երեւակայութեանս մէջը անսահման աշխարհներ դրկած:*

*Նաւերը կ'անցնէին Վոսփորէն ի վեր ու Վոսփորէն ի վար՝ բեռնաւոր կամ պարապ, իսկ ճայեր կը հետեւէին անոնց՝ երամ առ երամ: Կը հարցնէի հօրս թէ ինչո՞ւ թռչունները կը հետեւէին նաւերուն այդպէս եւ հայրս կ'ըսէր, թէ նաւաստիները ճայերը շատ կը սիրէին, բարի մարդիկ էին եւ կեր կուտային անոնց:*

*Տարիներ ամբողջ դիտեցի զանոնք, նաւերն ալ, ճա-*

յերն ալ, եւ երբ մօտէն անցնող նաւու մը նաւապետին կը պոռայինք ծովափին հաւաքուած տղաքս, որ առլիչը հընչեցնէ ու նաւը կը սուլէր, անսահման երջանկութիւն մը կը ղգայինք բոլորս ալ եւ ես անդամ մըն ալ իրաւունք կուտայի հօրս, երբ կ'ըսէր թէ բոլոր նաւաստիները բարի մարդիկ են ու ճայերը կը սիրեն: Յետոյ, սակայն, տարիները խլեցին այդ մանկական անամպ օրերս՝ ինչպէս չատերուներ, նաեւ հայրս եւ մանկական ու պատանեկան ամէն ինչ որ իմ էր, անուշ ու դեղեցիկ, որոնք դարձան յիշատակներ միայն, քաղցր եւ անվերադարձ:

Հիմա հոն է փարոսը նորէն՝ նոյնութեամբ, ինչպէս նաեւ դերեզմանոցը՝ անփոփոխ: Տարիներու ընթացքին լսեցի յաճախ մարդոց ափսոսանքը՝ անցնողին եւ անվերադարձ մեկնողին մասին: Ամէն նոր, անկարող եղաւ չատ անգամ հինը փոխարինելու, բայց մենք միշտ նայեցանք դարձեալ վաղուան, ապագային, աւելի նորին, գալիքին: Եկան անոնք, այս անգամ ա՛լ աւելի նորին նայեցանք, աւելի նորն ալ եկաւ, մենք մեր ակնարկները յառեցինք գալիք, անկէ ալ աւելի վերջ գալիք ուրիշ մէկ նորին...:

Նաւերը կ'անցնին կրկին, կրնամ ես ձուկ որսալ հօրս երբեմնի տեղէն. փարոսը հոն է: Մեռեալները կը ննջեն ծովահայեաց դերեզմանատունը՝ յաւիտենական քունով: Տըղաքը կը դիտեն նաւերը, մեծին վրայ կը հիանան, կը սքանչանան, հիներուն, պզտիկներուն վրայ կը խնդան: Բայց ճայեր չկան այլեւս անոնց եռեւէն, ոչ մեծերուն, ոչ ալ պզտիկներուն, որպէսզի տղաքս ինծի հարցնեն, թէ ի՞նչ կ'ընեն անոնք երամ առ երամ թռչելով եւ ես ալ ըսեմ, թէ բարի նաւաստիներ կեր կուտան անոնց, անոնք ալ կը հետեւին նաւերուն այդպէս՝ մղոններ ու մղոններ:

Ես հօրմէս աւելի չա՞ր եմ արդեօք եւ զաւակներս ինձմէ՞ ալ չար պիտի ըլլան: Զի՞ որ ճայերուն կեր տուող բարի նաւաստիներ ալ չկան այլեւս՝ անցնող նաւերը ո՛ր ափերուն որ ալ պատկանին: Շատ բան փոխուած է, դիտեմ,

կը տեսնեմ, միայն այդ ասֆալթապատ ճամբան չէ վոխ-ուածը, ժամանակին դէմքը կը դառնայ չարունակ՝ դիշեր թէ ցերեկ: Կը յիշեմ խօսքերը բանաստեղծի մը, որ կ'ըսէր. –«Քանի՛ քաղաքները մեծնան, այնքան կը լուսաւորուին, կը լուսապարզուին, որովհետեւ ա՛յնքան մութ է իրենց աշխարհը, իրենց՝ մարդոց ներքի՛ն աշխարհը, ընկերութիւնը, ա՛յնքան լոյսի կարօտ...»:

Այս ճամբան ասֆալթապատ է հիմա. վրայէն՝ ամենէն արդիական տիպով ինքնաշարժները կ'անցնին՝ արընթաց:

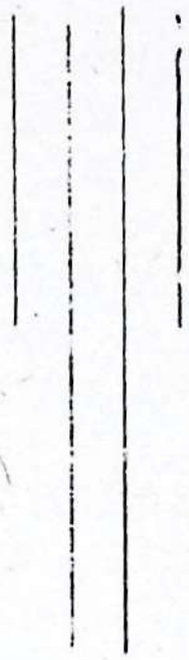

# ՏՆԱՇԷՆ ՏՂԱՆ

Առաւօտ է: Առջեւէս տղեկ մը կը քալէ, վեց կամ եօթը տարեկան կայ ու չկայ: Քովը՝ քոյրը հաւանաբար, ութը–տասը տարեկան: Երկուքին ալ մէկ ձեռքը դպրոցական պայուսակ, միւս ձեռքը՝ աղջկանը երկու սակառ, տղուն ալ՝ գոյնզգոյն խաւաքարտէ շինուած տուն մը, զոր բռնած է մեծ ուշադրութեամբ ու զուրգուրանքով: Կը քալեն անխօս: Տղուն ակնարկները տունին՝ հիացած, աչքին լոյսը կարծէք վրան: Աղջիկը կ'ընկերանայ եղբօրը, մերթ ընդ մերթ դասերու վերաբերեալ բաներ մը կը հարցնէ, տղան կը պատասխանէ կարճ, կտրուկ, առանց աչքերը հեռացնելու իր ձեռակերտ տունէն:

Քովընտի փողոցէն կ'ելլենք մայր ճամբան: Անոնք կը շարունակեն քալել լուռ ու լուռ՝ անտարբեր իրենց շուրջ անցած–դարձածին: Աջէն ու ձախէն՝ տարեկից նոր տղաք կը յայտնուին, իրենց կը ձայնեն, անոնց ալ կը պատասխանեն կարճ բառերով ու կը շարունակեն ճամբան:

Ձախէն յանկարծ քանի մը տղաք կուգան, կը մօտենան անոնց. երկուքը ուղղակի կը հետաքրքրուին տղեկին պատրաստած խաւաքարտէ տունով:

— Այս ի՛նչ աղուոր է, կ'ըսէ մէկը՝ ուզելով ձեռքը երկարել տունին, զայն բռնելու համար.— Դո՞ւն շինեցիր:

— Այո, կը պատասխանէ տղեկը՝ այս հետաքրքրութենէն դժգոհ եւ տունը նախանձով մէկ կողմ քաշելով.— Ե՛ս շինեցի. դպրոց կը տանիմ:

– Ինչ աղուոր է, – կը կրկնէ մխսը մօտենալով իր կապրիճին. նայէ՛, նայէ՛. դուռը, պատուհանները, ծխնելոյղը, ամէն բանը, ամէն բանը...:

– Կարմիր կղմինտրներն ալ ինչ աղուոր շիներ է, – վերայ կը բերէ մօտեցողներէն առաջինը.– կարմիր կարմիր:

Խաւաքարէ տունին տէրը, դայն նախանձախնդրօրէն աչք թեւին տակը առած, աչքերուն մէջ՝ նախկին հիացումին եւ հպարտանքին տեղ մտահոգութիւն, անհանգիստ շարժումներով կը տեղափոխէ իր ձեռակերտը չարունակ, ամէն անդամին չանալով ա՛լ աւելի ապահով տեղ մը դնել անոր:

Գոյքը աւելի կը մօտենայ այս վտանգը նշմարելով եւ կը մտնէ եղբօրն ու ընկերներուն մէջեր՝ ամէն վայրկեան դայն եւ անոր ձեռակերտը պաշտպանելու պատրաստ՝ հաւանական ոտնձգութեան մը դիմաց:

– Այո՛, կը պատասխանէ մխսներուն ուշադրութիւնը եւ հետաքրքրութեան ուղղութիւնը փոխելու համար,– ինքը շինեց, տունը՝ առանձինն աշխատելով. ոչ ոք օգնեց իրեն, ոչ ես, ոչ հայրիկս եւ ոչ ալ մայրիկս:

– Ինչ աղուոր է, կ'ըսէ տղոցմէ մէկը մօտենալով կրկնելին.– սա դուռը, սա պատուհանները, նայէ՛, նայէ՛...:

Եւ կ'ուզէ կրկին ձեռքը երկարել եւ բռնել տղեկին պատրաստած խաւաքարէ տունը:

– Մի՛ բռներ, – կը պոռայ տղեկը իր ձեռակերտը մէկդի քաշելով.– հեռուէն նայեցէք. ե՛ս շինեցի. եթէ բռնելու ըլլաք՝ կը քանդուի. դուք ինծի պէս չէք կրնար բռնել:

– Միայն մէ՛կ անդամ, – կ'աղաչէ մխսը,– անգա՛մ մը միայն ձեռքս տուր, բռնեմ, մօտէն նայիմ. բան մը չեմ ըներ. մի՛ վախնար:

– Ո՛չ, կ'ըսէ տղեկը. չ'ըլլար. կը կոտրէք:

– Տո՛ւր թող բռնէ անդամ մը,– կը միջամտէ մխսը.– ալեւոր ուտէ՞ք քու խաւաքարէ տունդ, ինչ: Լաւ որ խաւաքարէ տուն մը չիներ ես դուն ալ:

— Ե՛ս շինեցի եւ ուրիշ չունիմ, կը պատասխանէ տղեկը կտրուկ: Ո՛չ. կ'ուզէք, չեմ տար:

— Հի՛մա կը քաշեմ կ'առնեմ, — կը սպառնայ նորեկներէն մէկը, որ տարիքով ալ աւելի մեծ էր միւսներէն, —տուր անգամ մը բռնենք կ'ըսենք քեզի. պիտի ուտե՞նք տունդ:

Տղեկին քոյրը սակառները գետին կը դնէ եւ կը միջամտէ այս անգամ գործնապէս՝ այդ մեծ տղան մէկդի հրելով ու սաստելով.

— Ո՛չ. պիտի չբռնես: Անիկա ի՛նքը շինեց. տունը այնքան աշխատեցաւ, յոգնեցաւ օրերով: Եթէ բռնելու ըլլաք, կը քանդուի, խաւաքարտէ շինուած տուն մըն է վերջապէս. անոր հոգին ի՞նչ է որ: Յետոյ, դո՛ւք ալ շինեցէք:

Տարիքով համեմատաբար խոշոր տղան վէճի կը բռնուի աղջնակին հետ. միւսներէն երկուքը անպաշտպան մնացած տունն աւելի կը մօտենան եւ կը պնդեն անոր ձեռակերտը անգամ մը բռնելու եւ մօտէն զննելու մասին: Ան, տեղի չի տար եւ ամէն հաւանականութիւն նկատի առած՝ կը քաշուի պատի մը տակ, խաւաքարտէ տունը ետին պահած ու կը շարունակէ մերժել խստիւ՝ անոնց բոլոր առաջարկները: Այս առեն, տղոցմէ մէկն ալ պայուսակը գետին կը դնէ եւ անպայման զայն ձեռք ձգելու մէջ վճռական՝ կը խոյանայ տղեկին վրայ:

Տղեկը, պայուսակը ինքն ալ կը նետէ գետին, երեսը կը դարձնէ պատին, ու թեւերովը խաւաքարտէ տունը օղակած, կը սկսի լալ.

— Տո՛ւն, մի՛, տո՛ւնս, պիտի քանդէք, ե՛ս շինեցի զայն, ի՛մս է. մի՛ ընէք, տո՛ւնս, ի՛մս է ան, ո՛չ, ո՛չ, չ'ըլլար...:

Ու երբ կը տեսնէ թէ պիտի չկարենայ պաշտպանել, քոյրը կը կանչէ օգնութեան:

Բայց քոյրը արդէն ուղղակի կռուի բռնուած է միւսին հետ. այնպէս որ ի վիճակի չէ օգնութեան հասնելու իրեն: Այս առեն, տղեկը աղաչողական ակնարկներով շուրջբոլորը կը նայի: Մարդիկ անտարբեր կ'անցնին, իրենց գործին կ'եր-

թան, ուշադրութիւն իսկ չեն դարձներ անոնց եւ անցած դարձած են: Աչք-աչքի կուգանք տղեկին հետ, որովհետեւ ես ըսկսկէն ի վեր կը հետեւէի իրենց եւ կեցած էի, երբ դործը յանդած էր այդ վճռակին:

— Հօրե՛ղբայր, — կ'աղաչէ լնծի՝ աչքերուն մէջ անսահման պաղատանք եւ վախը՝ իր ամբողջ ունեցածը կամ ամենաթանկագին դոյութիւնը կորսնցնելու, — հօրե՛ղբայր, առ՛ւնս, իմ տուննս, կ'ուզեն քանդել, առնել ձեռքէս, կոտրըտել, պիտի կոտրտեն, ի՛մս է ան, ես չինեցի, հօրե՛ղբա՛յր, հօրե՛ղբայր..

Կը մլջամտեմ: Կը սաստեմ միւսները եւ կը հեռացնեմ: Աղջնակին հետ կռուողն ալ այս մլջամտութենէս անակնկալի եկած՝ կ'առնէ կը քալէ, քոյր եւ եղբայր կը հանդստանան, կ'ապահովուին: Աղջիկը եղբօրը վրան-դլուխը կը չոփէ, թաշկինակովը անոր աչքերը կը սրբէ, մազերը կը յարդարէ, ճնշումէն տունին կարգ մը մասերը քիչ մը ծռմռտկած էին՝ խնամքով դանոնք կը շտկէ, եղբայրը կը համբուրէ, «մի՛ լար, բան չկայ, դայլին», կ'ըսէ, դայն կ'ապահովցնէ, յետոյ իր դպրոցը կը կոկէ, դետին դրած դոյքերը կը վերցնէ կ'առնէ ու կը չարունակեն իրենց ճամբան:

Քիչ անդին, պատին տակ, ներկարարներ նստած են եւ առաւօտեան իրենց չաղակրատութիւնը կ'ընեն: Մէկը առաձեռն ձայնասփիւռի դործիքը բացած է եւ օրուան լուրերը կ'ունկնդրէ: Խօսնակը մեկնաբանութիւնը կ'ընէ օրուան դէպքերուն եւ պատերազմի մը հաւանականութենէն կը ճառէ: Ներկարարներէն մէկը կը ձայնէ միւսին՝ այս տեղեկութեանց լուր.

— Ա՛խ, անդամ մը սա պատերազմը պայթէր, երթայինք քարուքանդ ընէինք այդ անասուածներուն երկիրը, հոս ալ, ինչ ունին չունին՝ տակը վրան բերէինք, մուխը մարէինք. ա՛խ, անդամ մը որ սա պատերազմը պայթէր, ես դիտեմ ալ, թէ ի՛նչ պիտի ընեմ...:

Առաւօտ է: Առջեւէս տղեկ մը կը քալէ, վեց կամ եօթը

տարեկան կար ու չկայ։ Քովը՝ քոյրը հաւանաբար, ութը-տասը տարեկան։ Երկուքին ալ ձեռքը դպրոցական պայուսակ. միւս ձեռքը՝ աղջկանը երկու սակառ, տղուն ալ՝ գոյնըզգոյն խաւաքարտէ շինուած տուն մը, զոր բռնած է անբացատրելի ուշադրութեամբ մը՝ հոգիին, աչքին լոյսին պէս եւ դուրգուրանքով՝ անսահման։

# ԲԵՌՆԱԿԻՐ

Կոկոզ լրեր՝ նստեր է պատին տակը, չուանը ուսէն կախ, կճատ մը չրթներուն, մտասոյզ եւ ակնապիշ: Օրը կը յառաջանայ, առաւօտեան դործի ժամերը անցած են շատոնց. հիմա վոզոցներէն կ'անցնին մարդիկը աւելի անփոյթ, աւելի ծոյլ ու դանդաղ, աւելի անտարբեր չրջապատին: Կիները աւելի պճնուած են, աւելի վայելչազդեաց, աւելի դուռդ եւ աւելի ծեքծեքուն: Կ'անցնին երբեմն դրուցելով, բաւարարուած, ապրելու հրճուանքը նկատելի՝ իրենց իւրաքանչիւր չարժումին, իւրաքանչիւր խօսքին մէջ, կը խնդան երբեմն մեծաքրքիչ, մերթ կը կատակաբանեն բարձրաձայն, կը խօսին, կը խնդան, կը հոսին պողոտան իվար ու վեր՝ դանդաղ, յաճախ սմսեղուկ ու նենգամիտ դեմ մը նման:

Կոկոզ լրեր՝ նստեր է բեռնակիրը պատին տակ, չուանը ուսէն կախ եւ կճատ մը չրթներուն, մտասոյզ եւ ակնապիշ կը նայի այդ բոլորին՝ անտարբեր ակնարկներով, կարծէք բնաւ չտեսնէր զանոնք:

Ցանկարծ, հոսող մարդկային հեղեղին մէջէն մէկը կը կառչի տեսողութեան զսիչին, կը քաշէ աչքերը իր ետեւէն, ո՛ւր որ կ'երթայ անկէ վերջ: Բեռնակիր մըն է ատ ալ, որ կը հետեւի մուչտակաւոր տիկնոջ մը՝ անոր չուկայէն դնած կարզ մը իրեղէնները չալկած: Կը ճանչնայ զայն, ընկերն է, հայրենակիցը. երբ քովէն կ'անցնի՝ կը բարեւէ, յետոյ երանութեամբ կը հետեւի անոր, աչքերովը յամառօրէն հետապնդելով զայն՝ բաղմութեան մէջէն: Տաք բան մը կը

ղլայ որ կը շրջի երակներուն մէջ յանկարծ, մկանները կը պրկուին, ջիղերները կ'ուռին, հեշտ ծանրութեան մը տակ՝ կարծէք կռնակը կը խողոայ, ջերմութիւնը կը պատէ իր ամբողջ էութիւնը, երջանկութեան ալիք մը կը ծաւալի տակաւ՝ սրտէն ու հոգիէն ներս, կճատի ծխախոտին լեղի համը կ'անուշնայ մէկէն լեզուին վրայ՝ շաքարի նման: Կը հաշուէ՝ հաց, պանիր, թերեւս քիչ մըն ալ բանջարեղէն կամ ընդեղէն, իւղ ալ՝ քչիկ մը, ձիթապտուղ, սոխ…:

Խճողումէն անցնելու իր փորձին մէջ՝ անցորդ մը կը զարնուի իրեն: Կը սթափի, ուշքի կուգայ, աչքերը կը բաժնէ, ակնարկները կը փրցնէ բանի եւ ակամայ՝ հեռացող բեռնակիրէն եւ անոր շալկած բեռնէն. Երակներուն մէջ արիւնը կը շարունակէ շրջիլ առաջուան պէս, ակնարկները կը պղտորին, կը ցրուին, ջիղերները կ'իջնեն, կռնակը կը մսի եւ հոգին կը սարսռայ անգործ բեռնակիրին՝ տարաժամող օրուան ի տես: Կ'անհետին մտքի պաստառին վրայէն՝ հաց, պանիր, բանջարեղէն, ընդեղէն, իւղ, ձիթապտուղ ու սոխ: Եւ կը մնայ մարդը հոն միայնա՛կ, միայնա՛կ, անհամար եւ անվերջ հոսող մարդկային հեղեղին դիմաց՝ նըկուն ու լքուած…:

Կոկող ըրեր՝ նստեր է հիմա բեռնակիր մը պատին տակը՝ չուանը ուսէն կախ, կճատը շրթներուն մարած, բեռնակիրը՝ մտասոյզ եւ ակնապիշ:

Օրը կը յառաջանայ:

# ՄԱՅՐ ՄԸ

Կատուն երկու ձագ ունեցաւ։ Արդէն միշտ զոյգ մը կ՚ունենար, բայց այս անգամ բացառիկը այն էր, որ ձագերէն մէկուն առջեւի աջ թաթը կարճ էր։ Զանազան մեկնաբանութիւններ եղան այս երեւոյթին ի տես, տրամաբանականը կար, անտրամաբանականը կար, բայց իրողութիւնը սա էր, որ այդ անգամին կատուին ձագերէն մէկը հաշմանդամ ծնաւ։

Անմիջապէս գործատեղիին մուտքին մօտերը տեղ մը պատրաստուեցաւ «նորածիններուն», բոլոր կողմերէն լաւ մը պաշտպանուած՝ անձրեւին ու ցուրտին, ինչպէս նաեւ արու կատուներու հաւանական յարձակումին դէմ։ Դրացիներէն այլազան ուտելիքներ բերուեցան «տղաձգան» կատուին համար, մօտակայ խանութներէն, աշխատանոցներէն մարդիկ եկան, նորածին ձագերը դիտեցին, իրենց կարգին զանազան կարծիքներ յայտնեցին հաշմանդամին համար, բայց բոլորն ալ միեւնոյն եզրակացութեան յանգեցան ի վերջոյ, այն՝ թէ այդ ձագը իր հաշմուած թաթով չի կրնար աւելի երկար ապրիլ, կը մեռնի քանի մը օրէն, անպայման։

Աղուոր, լաւ պաշտպանուած տեղ մը պատրաստուած էր մայր կատուին եւ իր ձագերուն համար։ Դռնակ մը եւ պատուհան մըն ալ կար, ուրկէ մայր կատուն կը մտնէր ու կ՚ելլէր եւ ձագերը դուրսը կը դիտէին։

Ժամանակով, պզտիկները ճլորեցան, սկսան դռնակէն դուրս գալ, իրենց պատսպարանին առջեւ խաղալ, դըղ-

ուըտիլ: Մայրը, մեծ ուշադրութեամբ կը դիտէր անոնց խաղը եւ կը հետեւէր չարժումներուն: Սկիզբները, երբ տակաւին չատ փոքր էին, թոյլ կուտար որ առողջ ձագը իջնէ այն պզտիկ տախտակի կտորին վրայէն, որ իբրեւ կամուրջ կամ սանդուխ կը ծառայէր՝ դէպի վար, դեռին, իսկ կ'արդիլէր հաշմանդամին, թաթը պատուհանէն դուրս հանելով եւ գինքը դռնակէն ներս հրելով: Յետոյ, քանի ժամանակը անցաւ եւ ձագերը քչիկ մը մեծցան, թոյլատրութեան կուքն ալ իջնել վար ու խաղալ դեռինը, բայց առաջին օրերուն մայրը մարդու մը նման մէկ թաթովը նեցուկ եղաւ հաշմանդամին, մինչեւ որ ան ալ քանի մը օրէն սորվեցաւ իջնել երեք թաթով, առանց դլորելու, միւսին նման:

Հիմա, երկու ձագերը կը դղուըտէին դեռինը, մանաւանդ երբ օդը արեւոտ ըլլար. մինչ մայրը կը հսկէր՝ կամ սանդուխին վերի կողմը նստած, կամ ալ՝ պատուհանին առջեւ: Իսկ ամէն անգամ որ առողջը հաչմուածին չարութիւն մը ընէր խաղի ընթացքին եւ անոր հոդին ցաւցնէր, մայրը կամ տաքօրինակ ձայնով մը կը սաստէր զայն իր նստած տեղէն, եւ կամ ալ դուրս կ'ելլէր ու քովն իջնելով կը միջամտէր, չմոռնալով թաթի քանի մը հարուած ալ տալ անիրաւ ձագին:

Հակառակ դրեթէ փողոցի կատու մը ըլլալուն, աղնըւացեղ կատու մըն էր մայրը, մասնաւորաբար վերջին ծայր մաքրասէր, ինչ որ ուշադրութիւնը կը դրաւէր բոլորին: Որեւէ տեղ չէր աղտոտեր, ունէր իրեն յատուկ տեղ մը, ծակ մը, զոր միայն կը դործածէր իր բնական կարիքներուն համար: Ժամանակով, առողջ ձագն ալ վարժեցուց սորը եւ աններող եղաւ անոր հանդէպ, ամէն անդամ որ չհնազանդեցաւ իրեն եւ աղտոտեց դուրսը, դեռինները, հոգ չէ թէ հանրային անցք մը ըլլար ան եւ մարդիկ անդամ թքնէին ու զանազան աղբեր նետէին հոն՝ անխուսափելի, առանց մըտածելու եւ քաշուելու:

Նոյն խստամբերութիւնը ցոյց չտուաւ սակայն հաչ-

մանդամ ձագին հանդէպ, նոյնիսկ քանի մը անգամ անհաւատալի մաքրասիրութեամբ մը մաքրեց անոր աղտոտած տեղերը, բայց ժամանակով ան ալ երբ սորվեցաւ քալել երեք թաթերու վրայ, նոյնպէս խիստ եղաւ նաեւ անոր հանդէպ, մինչեւ որ վարժեցուց զայն ալ, երթալ բոլոր գործերը տեսնելու՝ այդ ծակին վրայ:

Քանի՛ ձագերը զտորեցան, այնքան ընդարձակեցին իրենց զուարճութեան դաշտը, անցան դրացի խանութներու առջեւ, աշխատանոցներու դռները, ուր հազարումէկ խաղեր կ'ընէին, մեծ հետաքրքրութիւն եւ հաճոյք պատճառելով բոլորին:

Օր մըն ալ, սակայն, դրացիներէն մէկուն թաղարը կոտրեցաւ: Բոլոր կասկածները բնականաբար ծանրացան ձագերուն վրայ, որոնք խաղի ընթացքին ոչինչի կը նայէին՝ անառակ տղոց նման: Խա՛ղը միայն կար իրենց համար իբրեւ գոյութիւն իմաստաւորող եւ այլ ո՛չ մէկ բան: Դրացիները առատօրէն կուտային ամէն ինչ եւ մասնաւորաբար կը գնահատէին մօր մաքրասիրութիւնը, այդ պատճառով ալ աւելի շատ կը սիրէին թէ՛ մայրը եւ թէ ձագերը: Հաշմանդամ ձագը, մասնաւորաբար մօրը ցուցաբերած հոգածութեան եւ ցուցմունքներուն շնորհիւ, այլեւս իր պակասաւոր թաթը կրնար գործածել մեծ դիւրութեամբ եւ կ'ապրէր միւսին նման, այսպէսով լուռ փաստելով, թէ կարող էր ինքն ալ այլեւս ընել այն բոլոր բաները, ինչ որ կ'ընեն կատուի միւս ձագերը՝ որեւէ տեղ աշխարհի վրայ:

Եւ սակայն, այդ թաղարի խնդիրը լաւ չեղաւ թէ՛ մօր եւ թէ ձագերուն համար: Շրջանի բնակիչները, խանութպանները երկուքի բաժնուեցան՝ թեր ու դէմ, անոնց օգտակարութեան կամ վնասաբարութեան համոզուած: Վէճեր ծագեցան, ծանր եւ անթոյլատրելի խօսքեր փոխանակուեցան դրացիներու միջեւ: Կենդանիները, բոլոր իրադարձութիւններէն անտեղեակ եւ անտարբեր, կը շարունակէին խաղալ ըստ առաջնոյն, ուր որ տեղ գտնելու ըլլային, իսկ առիթ՝

միշտ ունէին արդէն: Բաւ էր որ ափ մը արեւ լեցնար տեղ մը, որեւէ խանութի ցուցափեղկի առջեւ կամ աշխատանոցի մուտքին: Անհամար ճարպիկութիւններ կ'ընէին, կը դերծորէին, կը ցատկէին, կ'ելլէին, իրար կը վաթթռուէին՝ նորէն կը դէորէին, իսկ իրենց մայրը միշտ կը դիտէր պիրենք՝ հսկելով կարծէք, որ մէկուն կամ բանի մը վնաս չպատճառէին: Միայն, դրացիներու վիճաբանութիւններուն ընթացքին, կը կծկտէր անկիւն մը լուռ ու չշմած, եւ մտահոգ ու խռովքով կը հետեւէր անոնց, կարծէք չկանչով բան մը հասկնալ բոլոր կատարուած խօսակցութիւններէն, որոնց կը զգար թէ պատճառը ինքն էր եւ իր ճագերը:

Ի վերջոյ, օր մըն ալ պատահեցաւ անխուսափելին: Վէճերը չարունակուեցան կատուի ճագերուն օդտակարութեան եւ վնասարարութեան շուրջ ու կրկին շատ ծանր խօսքեր փոխանակուեցան տարիներու դրացիներուն միջեւ՝ երկարօրէն: Յետոյ, դարձեալ կողմերը լռեցին եւ ամէն մարդ վերադարձաւ իր գործին զլուխը, ինչպէս կ'ըլլար ամէն անդամին:

Առաւօտ մըն ալ ճագերը անհետացան եւ անդամ մըն ալ չգտնուեցան: Մայրը, խելագարի նման, օրեր ամբողջ աչ ու ճախ չրջեցաւ մլաւելով, տխուր ու խեղճուկ ձայններ հանելով: Լալագին ձայներով պատեցաւ այն բոլոր տեղերը, ուր իր ճագերը առեներն կը վազվզէին ու կը խաղային: Նոր վէճեր ծագեցան դրացիներուն միջեւ այս անդամ ալ, նոր վարկածներ յառաջ քշուեցան, տեսակէտները պարզուեցան, բայց կորսուած ճագերը անդամ մըն ալ ետ չեկան:

Օր մը, մայրն ալ կորսուեցաւ եւ ա՛լ մէջտեղ չելաւ:

Դրացիներէն ոմանք միջոց մը տխրօրէն դիտեցին կատուներուն թափուր մնացած պատսպարանը, դուռը, պատուհանիկը եւ նոյնիսկ այն տախտակի կտորը, ուրկէ կ'ինջնէին ու կ'ելլէին դունատուկլոր ճագերը եւ դետինը կը զբաղուբտէին: Ոմանք, կտրած թաղարին ափսոսանքովն էին

տակաւին ու չէին կրնար մոռնալ զայն՝ հակառակ օրեր անցնելուն: Յուսահատութիւնը կը մնար նոյնը՝ դրացիներուն մէջեւ, առանց մեղմացման նշան մը ցոյց տալու եւ յոյս մը ներշնչելու: Կարծիքները կը մնային անփոփոխ, բոլորն ալ լրենց նախկին տեսակէտներուն անկիւղ տէրերն էին՝ առեղիտական, կենդանիներուն օգտակարութեան ու վնասակարութեան, ինչպէս նաեւ անոնց անհետացման պայմաններուն ու պատճառներուն մասին: Միայն մայր կատուն էր որ զառնացած՝ մեկներ զացեր էր, չկարենալով դիմանալ զաւակներուն կսկիծին, երկարատեւ եւ անյոյս թափառումներէ վերջ:

Յետոյ, այլեւս անոր ալ անհետացումէն վերջ, լրենց ապաստանարանն ալ քանդուեցաւ երբ թափուր մնաց, կոտրած թաղարին տեղը նորը եկաւ, ամէն ինչ ձեւով մը լուծումը գտաւ, մարդիկ ալ լրարու ըսած մոռցան, դարձեալ բարեւ–Աստուծոյ բարին եղան, խօսեցան խնդացին կրկին ըստ առաջնոյն՝ քան մը չպատահածի նման, բայց մայր կատուն, որ այնքան առատ ու ճոխ ուտելիք կը գըտնէր միշտ իր առջեւ լրեն եւ ձագերուն համար, ա՛լ անգամ մըն ալ այդ կողմերը չվերադարձաւ:

# ՍՊԻՏԱԿ ԹԵԼ ՄԸ ՄԱԶ

Ծաղիկներ կը ծախէ սա տարեց ու սեւազգեստ կինը՝ գարեջրատուներու մէջ, խանութներու առջեւ, մեղմաձայն, խնդրելով անցորդներէն եւ արբեցողներէն՝ փունջ մը ծաղիկ գնել իրմէ, առնել հատ մը մանիշակի պզտիկ փունջերէն՝ քանի մը դահեկանի փոխարէն: Ոմանք չլսել կը ձեւանան իր ի՛սկապէս մեղմ ձայնը, ուրիշներ քանի մը կտոր մանրուք դրամ կը նետեն կողովին մէջ՝ առանց փոխարէնը բան մը առնելու՝ ողորմութիւն տալու պէս, իսկ աւելի ուրիշներ ալ կ'առնեն, մասնաւորաբար սեղանի մը շուրջ խըմբուած բարեկամներ կամ ընկերներ, որոնք կը բաժնեն ծաղիկները իրենց միջեւ, մէկմէկ հատ կը վերցնեն, նախ կը հոտոտեն երկար երկար, յետոյ կ'անցընեն իրենց կամ իրարու լամբակին, գինովի մեծարանքներ կ'ընեն իրարու չափազանցուած կոչումներով ու պատիւներով, ապա կը շարունակեն զուարճանալ, խմել եւ վերադառնալով ընդհատուած խօսակցութեան, կը զրուցեն, կը պատմեն, կը վերլուծեն ու կը մեկնաբանեն, կարծիքներ կը փոխանակեն սա կամ նա նիւթին մասին, թէր ու դէմ:

Հինուկ, բայց մաքուր հագուած է ծերունի ծաղկավաճառուհին, խնամքով ամփոփած է մազերը ծոծրակին վերեւ, շնորհալիութիւն մը կայ ուշադրաւ՝ իր խնդրանքին մէջ ալ, ծաղիկները մատուցանելու ձեւին ալ եւ նոյնիսկ մերժուելու ատեն ստացած վիճակին, բան մը, որ յատուկ է կեանքի բոլոր վայելքները ապրելէ վերջ՝ բոլոր դառնութիւններն ալ նոյնքան կուշտ ու կուռ ճաշակած մարդոց,

անոնց՝ որոնք այլեւս ոչինչ ունին սպասելիք կեանքէն, բայց պատրաստ են նաեւ միւս կողմէ դիմակալելու ամէն բան, նոյն այդ կեանքէն գալիք, անվախօրէն եւ անվարան՝ ի հարկին:

Պատուհանին առջեւի սեղանին գլուխը կը զուարճանան խումբ մը երիտասարդներ. կը խմեն, կը ծխեն, անդաղտնապահօրէն՝ ամենէն վրան բաց ձեւով սիրարկածներ կը պատմեն իրարու, բարձրաձայն կը խնդան մէկ ալ յանկարծ բոլորը մէկանց, իրենց այս աղմուկը կը խառնուի սպասեակներու տուած ապսպրանքներուն, դուրսի վաճառորդներու կանչերուն, միւս յաճախորդներու խօսակցութեանց, ձայնասփիւռին՝ այս ընդհանուր թոհուբոհին մէջ անհասկնալի երաժշտութեան, որոնք բոլորը միատեղ կը վերածուին խժալուր աղմուկի, որ ալիք-ալիք կը հասնի դուրսէն անցնողներուն ականջին, խորհրդաւոր քարայրներու խորերէն եկող խուլ եւ վայրենի ձայներու նման:

Ծաղկավաճառուհին կը նկատէ երջանիկ երիտասարդներուն խումբը: Փորձառութեամբ գիտէ թէ առօրեայ տաղտուկներէ պահ մը ձերբազատուելու համար խմելու եկողներէն շատ աւելի առատաձեռն յաճախորդներ կրնան ըլլալ այսպէս խօսելով խնդալով զուարճացող երիտասարդները: Անցք մը կը փնտռէ խճողուած սեղաններուն ընդմէջէն, երթալ կարենալ հասնելու համար անոնց մօտ եւ կը գտնէ: Կ՚անցնի մեր սեղանին առջեւէն, պատուհանին քովէն, թէ՛ իբրեւ ամենակարուկ ճամբայ եւ թէ՛ ամենանուազ թիւով յաճախորդներ անհանգիստ ընելու փափկանկատութիւնը հաշուի առած: Կը յառաջանայ երկչոտ եւ զգոյշ, ջանալով նոյնիսկ այս անցքի ընթացքին չքսուիլ նստողներուն: Երբ պատուհանին առջեւէն կ՚անցնի, արեւուն վտիտ շողերէն մէկը տարօրինակ քմայքով մը խաղալէ վերջ անոր գունատած հագուստին վրայ պահ մը, կ՚իյնայ, շատ կարճ միջոց մը միայն, որ սակայն կը կրկնուի քանի մը անգամ՝ կնոջ զգուշաւոր ու դանդաղ շարժումներուն պատճառաւ, անոր

սպիտակ օձիքին վրայ, ուր արծաթանման երկար թել մը
մազ կը փայլի ու կրկին կը կորսուի օձիքին սպիտակութեա-
նը մէջ, տիրոջը պէս երկչոտ ու դողդոջուն:

Սպիտակ թել մը մազ, որ ինկեր է ծերունի ծաղկա-
վաճառուհիին ձիւնասպիտակ օձիքին վրայ եւ հոն մնացեր՝
հակառակ բոլոր զգուշութեան: Արծաթի պէս կը փայլի ան
շատ կարճ պահ մը՝ արեւուն վտիտ շողերուն ներքեւ ու կը
խառնուի մաս-մաքուր օձիքին անբիծ սպիտակութեան: Եր-
կար, երկար ու նուրբ թել մը սպիտակ մազ, որ սակայն առ-
նուազն քսան-երեսուն տարիներու հետքը եւ յիշատակը կը
կրէ իր տիրոջ, մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը՝ ականատեսը,
անոր հետը ապրողը կեանքով մը, իր բովանդակ մտերմու-
թեանը մէջ, կեանքի մը, որ այսօրուանը չէր եղած բնաւ
անտարակոյս: Սպիտակ թել մը մազ, որ ակնթարթի մը մէջ
կը փայլի ու կը կորսուի անցնելով արեւուն քմայքոտ մէկ
ճառագայթին տակէն՝ սա գինետան մէջ, ուր ամէն մարդ
իր կեանքը ունի եւ սակայն իր յիշատակներն ու երազներն
է որ կ՚ապրի ընդհանրապէս կորուած ներկայէն, կը փայլի
պահ մը միայն ու կը կորսուի կնոջ օձիքի սպիտակին մէջ,
ինչպէս անտարակոյս սահմանուած են անխուսափելիօրէն
ըլլալու նաեւ կեանքերը շատերուն, իրենց յատուկ համե-
մատութիւններով անշուշտ, բայց այդքանին միայն ար-
ժէքն ունեցող վարկվերոյ՝ մարդկութեան բազմահազարամ-
եայ պատմութեան մէջ եւ այդքանով միայն չափուող՝ ժա-
մանակի այդ անսահման կանգունով:

Սպիտակ թել մը մազ, որ կառչեր է հիմա ահա օձիքին
սա ծերունի ծաղկավաճառ կնոջ, կարծէք չուզելով բաժնը-
ուիլ անկէ՝ ի յիշատակ անցնող քսան-երեսուն տարիներուն,
միասնաբար ապրուած լաւ ու վատ օրերու սիրոյն: Ակըն-
թարթի մը չափ միայն կը փայլի ան արեւուն ճառագայթին
ներքեւ, բայց կարծէք այդ բոլոր տարիներուն պատմու-
թիւնը կը պատմէ՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս մահացու վտան-
գի մը պարագային մարդ երկվայրկեանի մը մէջ կ՚ապրի

իր ամբողջ կեանքը կ'ըսեն դիտակցութեան առաջին օրերէն մինչեւ այդ պահը, տակաւին նաեւ անոնք, ներկան ու նոյնիսկ ապագան իր բոլոր սիրելիներուն անկէ վերջ, որոնք կը տողանցեն աչքերուն առջեւէն՝ երբեմն հազիւ երկու–երեք երկվայրկեան տեւող անկումի մը ընթացքին, երբեմն ալ ոչ անկէ աւելի երկար ժամանակ առնող՝ հաւատարիմ կամ անհաւատարիմ կայծակնային ժամադրութեան մը ընթացքին՝ մահուան հետ:

Սպիտակ թել մը մազ, կառչած ծերունի ծաղկավաճառուհիին ձիւնասպիտակ օձիքին, կը պատմէ կարծէք ահա այդ ակնթարթի չափ կարճ միջոցին մէջ ամէն ինչ ինծի, եւ ես հոն կը տեսնեմ կարծէք արդէն իսկ տեղ մը երիտասարդի մը մտածելը որոնք կը շոյեն զանոնք ամենայն խանդաղատանքով եւ կը հասնին ականջիս բառեր՝ անհասկնալի լեզուով մը. թէեւ որոնք սակայն անտարակոյս սիրոյ մասին կը խօսին միայն, անկեղծօրէն: Ինչ անդին, պարահանդէսի շքեղ սրահներուն պերճանքն է որ իր փայլը կը ցոլացնէ անոնց մէջ եւ երաժշտութեան հեչտալուր արձագանգները կը հասնին կարծէք արդէն իսկ անկէ ականջիս: Աւելի անդին՝ նոր մտածելու հետքեր, նոր ղղումանքներ սիրոյ, հեշտանքի, նոր բառեր երջանկութեան եւ երիտասարդական խանդավառութեան քաղցր դողը ի վերջոյ ծայրը այդ թաւշային մազերուն: Նաեւ երանութեան ու յուսահատութեան արցունքներու խոնաւութիւնը այնտեղ, դառնութիւնը լքումի ու ես ապի համը կը զգամ արդէն պահ մը լեզուիս վրայ՝ պայն դիտելով այդպէս՝ թել մը սպիտակ, մնաքանման մազին եռեւէն: Յետոյ, կրկին յոյսը, ապա՝ կրկին յուսահատութիւնը, պահ մը՝ ընտանեկան բոյնի մը տաք մթնոլորտին մտերմիկ ջերմութիւնը եւ առանձնութեան ցուրտ դէմքը դարձեալ նոյն մազի թելին վրայ, որ ճերմակած է արդէն՝ կեանքի ձմեռուան անհալ ձիւնէն:

Եւ անապատային ամայութիւնն է ահա հիմա, լքուածի, մոռցուածի, առանձնութեան անասհման տարածութիւ-

նը այդ ձմեռուան ձիւնովը ցուրտ, եւ ահա ծայրը պողէն իսկ այդ թել մը սպիտակ մազին, ծերունի ծաղկավաճառուհիին օձիքին կառչած այնքան պնդօրէն, թէեւ վերադարձի ամէն յոյս կորսնցուցած, զայն գարեջրատան մը մէջ ցոյց տուող, հոն գտնուողներուն պզտիկ փունջերով մանիշակ ծախելով զբաղած, ով գիտէ ապա ո՛ւր գիշերելու համար, փորը քանի մը պատառ հաց միայն գուցէ դրկած:

Զուարճացող երիտասարդները յուսախաբ չեն ըներ զինքը եւ քանի մը փունջ կը գնեն, լաւ ալ կը վճարեն: Կինը շնորհակալ կ'ըլլայ անոնցմէ իւրաքանչիւրին առանձին առանձին ու կը վերադառնայ նոյն ճամբով, կրկին ու կրկին ներողութիւն խնդրելով անցքին հանդիպածներէն: Երբ պատուհանին առջեւէն կ'անցնի, կ'ուզեմ նոյն մազի թելը անգամ մըն ալ տեսնել արեւուն ճառագայթին ներքեւ: Կը նայիմ ուշադրութեամբ, բայց չեմ տեսներ, որովհետեւ անիկա այլեւս հոն չէ, օձիքը թող տուեր է ան ալ ծերունի ծաղկավաճառուհիին ու լքելով զինքը՝ ինկեր գետին, հաւանաբար քիչ առաջ կնոջ այնքան մօտէն անցնող սպասեակին հըպումէն:

Կինը, քանի՛ մը փունջ եւս կը ծախէ գարեջրատան յաճախորդներուն ու կ'երթայ միւս գարեջրատուները: Ես ալ, ինչպէս գարեջրատան միւս յաճախորդները, քիչ վերջ կ'ելլեմ աղմուկներու այդ խառնարանէն՝ զգոյշ ու ջանալով որ չկոխեմ այն թել մը սպիտակ մազին վրայ, այդ նուիրական յիշատակներուն, տարբեր տեղէ մը անցնելով եւ խորհելով, որ ինչքա՛ն քիչ բան զգած կ'ըլլան մարդիկ երբ մազի մը թելին վրայ կը փորագրեն եղեր բանաստեղծութիւն մը կամ առասպել մը եւ հեքեաթ մը նոյնիսկ ու որքա՛ն պարապ տեղ մնացած կ'ըլլայ անոր վրայ անկէ վերջ տակաւին, երբ մարդ չկարողանայ կարդալ կեանքին ու ժամանակին գրածները այնտեղ, անտեսանելի բայց անջնջելի նաեւ:

# Ը Ն Կ Ե Ր Ն Ե Ր

Աշաւօտեան կանուխ ժամերուն, մինչ չինուհեան բան-
ուորները փողոցներու անկիւնը իրենց նախաճաշը կ'ընեն՝
աժանոյ եւ դժուարամարս խմորեղէններ ուտելով կամ
պանիր-հացով, միւս կողմէ ապասելով որ դայ եւ դիրենք
առնէ ու դործի տանի մէկը՝ այդ օրուան համար կամ քանի
օրուան, մինչ դրասենեակներու եւ խոշոր հաստատութեանց
մաքրութեամբ դբաղող կիներ, համեստ այլ մաքուր հադ-
ուած, կը փութան իրենց դործին՝ պաշտօնեաները չեկած
ամէն աշխատանք կարենալ լրացնելու համար, ու մինչ լը-
րագրավաճառները անցնող ցանցառ ճամբորդներուն օրուան
առաջին լուրերը կը հաղորդեն դժայդունց՝ թերթ մը կա-
րենալ ծախելու յոյսով անոնց՝ իրենց չտակ երթին մէջ,
անդին, խումբ-խումբ մարդիկ, մեծամասնութեամբ երի-
տասարդներէ բաղկացած, կ'անցնին նոյն այդ փողոցներէն,
խօսակցելով, քիթ-մռութ կախած կամ տաք վիճաբանու-
թիւններով:

Ընկերներ են անոնք, իրենց ամբողջ դիշերը խաղասե-
ղաններու դլուխն անցուցած, իրարու դրամը չահած, չա-
հածները իրարու կորսնցուցած, յաճախ իրենց դաւակներուն
կամ ծնողաց իրաւունքը տուած ուրիշներու, նոյն այդ սե-
ղաններուն առջեւ, դրամին կիրքին եւ անաչխատ չահելու
կոյր մոլուցքին անձնատուր:

Կը վիճին ճամբան, իրարու հանդէպ մեղադրանքներ
կ'ընեն, դիրար կ'ամբաստանեն կամ կը չքմեղեն, չահերու
եւ կորուստներու հաշուեկշիռը կ'ընեն՝ ուռած եւ արիւնա-

կալած աչքերով, ոճրագործներու հանդոյն, մարդկային ամէն ազնիւ զիծ անհետացած իրենց յոդնած դէմքերէն, դուռնատ եւ քնաթաթաւ։

Ընկերները են անոնք, որոնք կապուած են իրարու՝ զրամին կիրքով, դուցէ տարիներու ծանօթութեամբ մը առնոնցմէ չատերը յաճախ, մոռցած զաւակ եւ ծնողք, զիրար կեղեքելու, իրարու դրամ կորզելու մտածումը միայն զբաղմաներու մէջ, կ'անցնին քալաքին փողոցներէն, լկելով անթծութիւնը իրենց մեղապարտ դոյութեամբ՝ բարի մարդոց կոյս առաւօտներուն, իրենց հարազատներուն իրաւունքը գողնալէ վերջ իրենց իսկ զրպաններէն, գողնալով նաեւ իրարու զրպանէ՝ իրարու հարազանի իրաւունքներն ալ եւ տակաւին իրրեւ մարդ վիճելով՝ գործուած անարդարութեանց եւ անիրաւութեանց մասին, որոնց համար կ'ամբաստանեն զիրար, փողոցին ամայութեան մէջ ուր կ'արձագանգէ իրենց ձայնը խոշոր չէնքերու պատերէն ու հսկայ ցուցափեղկերու ապակիներէն, մինչ զիշերային ցուփուհիներ խոյս կուտան միւս կողմէ անշշուկ եւ գողունի, խաւար մեղքի բոյներէն կամ լուսաչող արահներէն դուրս զալով, երթալ ծուարելու համար իրենց որջին մէջ, պարկեշտ ու բարի մարդոց չհանդիպած, անոնց ամբաստանող նայուածքներուն տակ չճմռուելու եւ մնացած արժանապատուութեան վերջին բեկորները վրկելու համար ընկերութենէ այդ ահաւոր դատաւնիքէն։

---

# ԿՄԱԽՔ ՄԸ ՅՈՒՅԱՓԵՂԿԻՆ ՄԷՋ

Կեանքը կը հոսի պողոտայէն, մարդկային հեղեղներ կ'անցնին մերթ արագ եւ մերթ դանդաղ, կ'անձրեւէ, կը ձիւնէ, արեւ կը ծագի, կը մթնէ, ժամանակը կը սահի, մարդիկ օրերը կը կծկեն ճամբաներու վրայով՝ իրենց տունին եւ գործատեղիներուն միջեւ, կաթսան կ'եռայ անընդմէջ, ջաղացքը կ'աղայ, չասլիկ փոխող խոշոր վիշապի մը պէս՝ քաղաքը կը վերանորոգուի ամէն առաւօտ, երակներուն մէջէն կեանքն է որ կը հոսի անվերջ, տարուան չորս եղանակներուն եւ դիշեր-ցերեկ:

Հսկայ քաղաքին բաբախող սիրտն է այս պողոտան, ուր, ցուցափեղկի մը մէջ, ծխծաղելի այլ տխուր հակադրութեամբ մը, մահուան խորհրդանիշ կմախքն է կեցած, աչքերուն պարապ խոռոչները զարճուցած անկէ անցնողներուն եւ չոր ցուցամատը ուղղած դէպ մը դրքերու՝ իր ոտքերուն տակ դրուած:

Զի խօսիր ան, չի չարժիր, իր անդոյ աչքերով ալ բաներ մը չ'ըսեր անցորդներուն, բայց ցուցամատը անշարժ, ուղղուած չեշտակի հոն դանուող դրքերու դէպին, կը բացատրէ ամէն ինչ, կը խօսի այն բանին մասին, որ թանկագինն է ամէն ինչէ որ գոյութիւն ունի կեանքի մէջ, որ իսկական իմաստասէրողն է մարդկային գոյութեան, նոյնիսկ կեանքէն ալ անդին, յաւերժութեան ճամբուն մէջ:

Կմախք մը, որ թէ՛ մեկնած է կեանքէն ու գացած մահուան եւ թէ՛ մահուան մէջէն գալով կեանքին կը խօսի մար-

դոց՝ յաւիտենութեան մասին, կը դիտէ իր առջեւէն սահող կեանքը՝ անդոյ աչքերով, որոնք անտարակոյս հոդ դարձած են չատոնց կամ կեղ եղած որդերու: Կը խօսէ մարդոց՝ անխօս, իր չոր ու կղպուած ծնօտով, կը ժպտի նաեւ ցուրտ ատամները ցոյց տալով մահուան մէջէն, իր դէմ եռեւեփող կեանքին ունայնութեանը ի տես, բայց ցուցամատը կը պահէ անշարժ, իր ոտքերուն տակ դրուած գրքերու դէղին, զոր կը ճանչնայ իբրեւ մխակ դոյութիւն յաւերժական, կեանքին մէջ թէ կեանքէն ալ անդին, – Գիր, Գրականութիւն, Արուեստ եւ Գիտութիւն:

Կեանքը կը հոսի պողոտայէն, մարդկային հեղեղներ կ'անցնին ցուցափեղկին առջեւէն՝ դանդաղ կամ արագ ընթացքով, կ'անձրեւէ, կը ձիւնէ, արեւ կը ծագի, կը մթնէ, ժամանակը կը սահի, եւ քաղաքը, չապիկ վիժող հսկայ վիշապի մը պէս, կը վերանորոգուի չարունակ, բայց ինքն ալ իր կարգին իր կեանքն է որ կը բոլորէ կրկին, իսկ կը մախքը հո՛ն է միշտ, –մահէն անդին ճամբայ չկայ վաճառ ղեկուցամատը նոյն ուղղութեան, յաւերժութեան գաղտնիքին՝ դէզ մը գրքին, անսայթաք ու անխօս, մահուան չափ վըստահ՝ անմահութեան մասին:

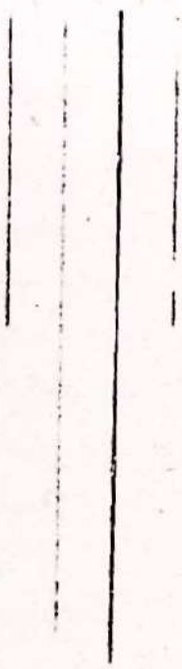

# ԳՆԶՈՒԻՆ ԱՐՋԸ ԵՒ ՏԻԿՒՆԻՆ ՇՆԻԿԸ

Գնչու մը կ'անցնի փողոցէն՝ արջուն շղթան թեւն անցուցած, դափը անութին ներքեւ, գաւազանը փարտեւէն: Տղաքը կը թափին տուներէն դուրս, ուրիշներ՝ պատուհանները կը վազեն, դռները կ'ելլեն: Մայրերը կը ձայնեն փողոց ելլողներուն եւեւէն, պատուհանը ելլող կախուողներուն հագուստներէն եւ՝ ներս կը քաշեն, դուռը ելլողներուն խրատները, պատուէրները կուտան, ազդարարութիւններ կ'ընեն: Գնչուն կ'անցնի փողոցներէն՝ խրոխտ, եւ անտարբեր՝ թաղին մէջ յառաջ եկած իրարանցումին, արջն ալ անոր եւեւէն՝ նոյնքան հպարտ ու դոռոզ, կարծէք յարդանք ու պատկառանք առթել ուզելով դինքը դիտողներուն՝ իր այդ արջու վիճակով:

Իւրաքանչիւր քայլափոխի, շղթան որ անցած է արջուն դունչէն եւ մէկ ծայրն ալ ձեռքը դնչուին, տարօրինակ ճայն մը կը հանէ՝ կշռութաւոր, մինչ դնչուն հաստ գաւազանը կը փարտէ օդին մէջ ու սիկարէթը կը ծխէ՝ մուխը փչելով երջանիկ ու հեշտանքով:

Տղաքը կը վազեն արջուն ու դնչուին եւեւէն, քանի՛ կը յառաջանան անոնք թաղին փողոցներուն մէջ՝ տղոց բազմութիւնը այնքան կը չատնայ, կ'աւելնայ՝ լեռն ի վար լիջնող ձիւնահիւսի մը նման, ամէն տունէ պատուհանէ քանի՛ մը մանկական դլուխ կ'ելլէ, իւրաքանչիւր տունէ մէկ–երկու պզտիկ մարմին դուրս կը նետուի եւ կը խառնուի փողոցի հեղեղին՝ աներեւոյթ զօրութենէ մը մաղնիսուածի նման:

Գնչուն իր գործին տէրն է։ Գիտէ որ ուրիշ պիտի ըսկըսի ու ո՛ւր պիտի վերջացնէ։ Կուգայ տող մը, ուր կանգ կ՚առնէ իր վերջոյ, որովհետեւ յարմարագոյն տեղն է այդ։ Կը կենայ՝ հանդիսաւոր ձեւով։ Արջն ալ գիտէ, ա՛ն ալ կը կենայ իր տիրոջ եռեւէն՝ նոյն հանդիսաւորութեամբ, արհամարհոտ եւ հպարտ՝ դիտելով չորս բոլորը։ Կրնան սկսիլ։ Հիմա, տղաքը կը խմբուին եւ կը շրջապատեն զանոնք՝ ղիրար հրմշտկելով եւ շրջանակ մը կազմելով անոնց շուրջ։

Գնչուն մահակը վար կ՚իջեցնէ, զափը կ՚առնէ մէկ ձեռքին, կ՚ազդարարէ արջուն՝ «Պատրաստ եղիր, մեծ տղայ, կ՚ըսէ, վարպետութիւններդ ցոյց տուր տեսնենք»։

Արջը, իր պարտականութեան գիտակից եւ ամենայն լրջութեամբ, ըստ հրահանգի՝ կը կատարէ իր բոլոր խաղերը, նոր հարսի պէս կ՚ամչնայ, բաղնիքը մարդ կ՚ներուն պէս գետինը կ՚երկարի կը փռուի, չար կեսուրի պէս կը տռտռայ ու կը մռմռայ, եւ, վերջապէս, կը թափէ իր բոլոր խաղերը, ամենէն վերջն ալ բարեւ կուտայ չուրջիններուն՝ յարգալիր։

Տղաքը խնդալէն կը ճաթին, ոմանք ալ, իրենց կարգին՝ արջը կը կապկեն եւ գիրար կը զուարճացնեն, ուրիշներ՝ կարծելի վտանգակումներ կ՚ունենան ընդհանրապէս արջերու եւ մասնաւորապէս ա՛յս արջուն կարողութիւններուն մասին, գնչուն չարունակ զափը կը զարնէ այս անգամ խրատատուկ կշռոյթով եւ խոշոր տղան կը խաղայ, տեսակ-տեսակ խաղեր կ՚ընէ՝ մինչ մնացեալն լրջութեամբ։ Ուշացած տղաքը կ՚ափսոսան, հեւհեւ կուգան, հինները կը պատմեն նորերուն՝ նախ քան անոնց գալը արջուն ըրածները՝ պատկերալից ու ոգեւոր, աւազանքը կը կարդացուի անգամ մը եւս որոշապէս՝ վերջիններու մանկական անմեղ աչքերուն մէջ եւ երանութիւնը՝ հիններուն։ Գնչուն եւ արջը անմարբեր տղոց ոգեւորութեան, յուզումին եւ իրարանցումին, կը շարունակեն իրենց խաղերը եւ վերջը կը բերեն յայտագ-

րին՝ զուարթ պարով մը, որ կապկումն է այնքան ճարտարօրէն՝ ամենավերջին նորութեանց:

Յետոյ, գնչուն, դափը բռնած կը պտըտցնէ տղոց առջեւ, ոմանք մանրուք դրամ մը կը նետեն մէջը՝ տունէն հետ բերած, շատերը կը փախին առանց բան մը ընելու կամ աներեսօրէն խնդալով, եւ կամ ալ կը նային գնչուին աչքերուն մէջը հոն կեցած՝ լուռ ու անպատկառ: Գնչուին դիրքը նոյնն է սակայն բոլորին հանդէպ, ապա կ'անցնի պատուհաններու տակ, ասկէ – անկէ մանրուք դրամ կը թափի, կը տեղայ նոյնիսկ երբեմն կարգ մը շէնքերէ, մինչ արջը կը դիտէ բոլորտիքը հանդարտ, իր պարտականութիւնը լաւապէս եւ խղճմտօրէն կատարածի անտարբերութեամբ ու բաւարարուած:

Կարաւանը ճամբայ կ'ելլէ կրկին, տղոցմէ ոմանք ետ կը դառնան, ի փոխարէն՝ խումբին ուրիշներ կը խառնուին նոր փողոցներէն, ամէն տեղ նոյն հետաքրքրութիւնը կրկին, տղաքը քանի կ'երթան կը շատնան ու կ'իյնան գնչուին եւ արջուն ետեւէն՝ մկներու դիւղին սրնդահարին նման, նոյն ուղեւորութիւնը՝ գնչուին եւ արջուն՝ ճարպիկ ու ճարտար խոշոր տղային ժամանումովը:

Խաղերը կը յաջորդեն դարձեալ իրարու, ինչպէս եւ փողոցները, միշտ նոյն ձեւով, նոյն պայմաններուն տակ: Ամէն ոք դոհ է, տղաքը, պատուհաններէն ու դռներէն նայող կիները, իրենց խանութին առջեւ ելլող խանութպանները, անշուշտ նաեւ գնչուն եւ իր արջը՝ բոլորէն ալ աւելի: Անոնց մեկնումէն վերջ ալ տակաւին զուարթութիւնը կը շարունակուի փողոցներուն մէջ, պատմութիւններ կը պատմուին արջերու եւ գնչուներու մասին՝ տեսակ տեսակ՝ դրանէ դուռ, պատուհանէ պատուհան եւ խանութէ խանութ, զուարճաբանութիւններ կ'ըլլան, իսկ գնչուն եւ իր արջը կ'երթան, կ'երթան...:

Ծնիկ մը, հաղիւ թիզ մը հասակով, շքեղ շէնքի մը

յարկաբաժիններէն մէկուն պատուհանէն, արջը եւ դնչուն կը տեսնէ որ կուգան, մինչ այդ հանդարտ մը պոչը տակն առած ու նստած, կը սկսի հաչել՝ ամբողջ թաղը իր աղմուկն ու վրնջուկը փաթթելով, յատկապէս խոշոր տղաց իր դըժդոհութեան եւ բարկութեան թիւրախ ըրած: Կը հաչէ անվերջ, կարծէք՝ եթէ արջը ձեռքը տալու ըլլաք՝ պիտի բզըկտէ, պատառ-պատառ ընէ, ամենէն մեծ կտորը ականջը ձգէ՝ ինչպէս կ'ըսեն. պատուհանէն վար պիտի նետուի ուր որ է, կը պատռտուի, երթայ՝ դանոնք հալածէ, թաղէն հեռու փախցնէ...:

Արջը, մինչ անտարբեր սակայն իր չուրջը անցածդարձածներուն եւ լուրջ ու դիտակից իր դոյութեան պատճառին այդտեղ եւ պարտականութեան, մէյ մըն ալ կը վերցնէ գլուխը եւ արհամարհոտ՝ կը նայի պատուհանն ի վեր՝ տիկինին այդ չփացած չնիկին, որուն ամբողջ գործը՝ առ առաւելն ա՛յդ է մէյ մըն, ու կը չարունակէ ճամբան դանդաղաքայլ՝ հպարտ իր արջութեամբ, դնչուին, անոր ընտանիքին եւ իր փորը այդ օր ալ կարենալ կշտացնելուն համար՝ ճակտի հալալ վաստակով...:

# ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արդէն խօսակցութիւնը բաւական տաքցած ու ոգեւոր էր, երբ օթոպիւս մտան: Քանի մը հոգի էին եւ յայտնի էր, թէ հասարակաց խնդիր մը ունէին, որովհետեւ՝ երբ իրենցմէ իւրաքանչիւրը որ կը խօսէր, մնացեալները մտիկ կ'ընէին զինքը՝ նոյն շահագրգռութեամբ եւ ապա կարծիք կը յայտնէին՝ հարցը կրկին ծեծելու համար, այս անգամ այլ մէկ երեսակէն դիտուած:

Օթոպիւս ելլելու ատեն կը շարունակէին խօսիլ՝ առանց ընդհատելու՝ նոյն նիւթը: Տոմսակները առին, ամէն մէկը տեղաւորուեցաւ իր պատրաստ գտած տեղը եւ անոնցմէ այն, որ ամենէն կրակոտը կ'երեւէր եւ ինքն էր որ կը խօսէր արդէն՝ կառք մտնելու ատեն ալ, տեղաւորուելէ վերջ խօսքը շարունակեց՝ իր կիսատ թողած տեղէն:

Բանուորական թաղամասէ մը նստած էին եւ յայտնի էր, թէ բոլորն ալ շինութեան գործաւորներ էին՝ օրականով աշխատող: Հինուկ, բայց մաքուր հագուած, խնամով ածիլուած, առողջ գաւառացիներ էին, գրեթէ բոլորն ալ միջին տարիքով, բայց երկու տարեցներէ, որոնք սակայն գրեթէ բնաւ չէին խօսեր, այլ՝ լուռ ու համակերպած՝ կը հետեւէին միւսներուն, կարծէք այլեւս յոգնած ու ձեռնթափ եղած դէթ պահ մը՝ կեանքի ամենօրեայ պայքարէն, ոչ միւսներուն չափ ոգեւոր, բայց եւ այնպէս միշտ նոյնքան շահագրգիռ՝ ծեծուող խնդրին փուլերուն ու վերջնական ելքին մասին:

— Հիմա տեսէք թէ ես ի՞նչ կ'ըսեմ, — շարունակեց ապա իրենցմէ այն՝ որ յայտնի էր թէ խումբը կը գլխաւորէր կամ կ'ուզէր նախաձեռնութիւնը առնել այս գործին՝ զայն

ձեւով մը անպայման իր վախճանին հասցնելու համար,— կ'ըսեմ թէ, բոլորս կ'ելլենք կ'երթանք այդ մարդուն եւ կ'ըսենք թէ՝ «ա՛ղա, մենք քու այս գործդ ըրինք, դոհ ալ մնացիր, պակաս մը չտեսար, սա չէ եղեր, նա չէ եղեր՝ բան մը չըսիր: Բայց եկուր տես որ, այսքան հոգի ենք, բոլորս ալ ընտանիք եւ զաւակներ ունինք, մեր իրաւունքը չես տար: Չուանը ալիւր կը փոես, ամէն օր նոր բան մը կը գտնես՝ մեզ պարապ ետ դարձնելու: Ա՛ղա, մենք օրը աշխատող, շահածը օրը ուտող մարդիկ ենք, մխս չունինք որ իւղ ունենանք կապած. ի՞նչպէս կրնանք դիմանալ, երբ դուն մեր այսքան հոգիին օրերու աշխատանքին վարձքը չտաս: Բարով նըստիս, պալատի պէս տուն եղաւ, պարտէզդ ալ լաւ է՝ դրախտի նման, մեր ձեռքէն եկածը, մեր կարելին ըրինք՝ ամենէն լաւը չինելու համար: Բայց եկուր տես որ, ա՛ղա, դուն մեզ ճիտը ծուռ թողուցիր, բարով նստիսը սրտանց ըսել չտուիր, որովհետեւ մեր իրաւունքը չես ուզեր տալ, ա՛ղա: Աղա ես՝ աղայութեանդ վրայ մնացիր, եկուր տո՛ւր մեր սա դրամը, մեր օրհնէնքը առ, թեթեւ խղճով նստէ տունդ, վայելէ քու կիններովդ, Աստուած ցաւ չցուցնէ՝ ոչ քեզի, ոչ ալ սիրելիներուդ, ա՛ղա»:

– Մարդը քու այդ դիտցածներէդ չէ, ընդմիջեց մէկը, երբ խօսքը հոս հասաւ: Ջե՞ս տեսներ, երեսը կը պահէ երբ որ երթալու ըլլանք իրեն. մինչդեռ, քանի՞ փարանոց մարդ ենք որ մենք-ո՞ւր կը մնայ այն առեն իր աղայութիւնը, երբ կը փախի, կը փախչիկ, առանկ մարդուն՝ աղա՞ կ'ըսես, առանկ մարդէն՝ աղայութի՞ւն կը սպասես:

– Ատիկա՝ խօսքին ըսելու ձեւն է, չարունակեց միւսը այս անգամ՝ խորհրդաւոր եւ նշանակալից՝ խորամանկ դիմախաղ մը ընելով: Սկսելու համար՝ պէտք է այդպէս սկսիլ, որովհետեւ ամէն մարդու մէջ՝ աղայական ջիլ մը կը գտնուի անպայման: Եթէ պատահի որ բռնէ՝ դէ՞չ կ'ըլլայ. բոլորս ալ մեր իրաւունքները կը ստանանք՝ առանց սիրտ կոտրուելու, առանց դէշութեան: Անշուշտ այն առեն մարդն ալ տալու ժամանակ փոխադարձաբար պիտի ըսէ՝ ինչպէս

մենք բարի վայելում կ'ըսենք իրենց՝ բարով ծախէք: Բոլորս ալ մարդ ենք ի վերջոյ. չարուեստներէն ի՞նչ կ'ելլէ. ո՞վ կ'ուզէ պարապ տեղը չարիք ընել, դէշութիւն հասցնել ուրիշին, այնպէս չէ՞...:

— Պարապ տե՞ղը ըսիր, — միջամտեց ուրիշ մը.— ինչո՞ւ պարապ տեղը կ'ըսես: Մարդը մեր իրաւունքները պիտի ուտէ, այսքան հոգիին օրերու աշխատանքին, քրտինքին ու խարժէքը. պարապ տե՞ղը կ'ըլլայ ատիկա, եթէ ելլէ եւ դէշութիւն ընէ: Ես այդ մարդը չսիրեցի արդէն ընկերներ՝ առջի՛ մէկ օրէն: Դուք ի՛նչ կ'ուզէք ըսէք, բայց ես ալ ձեզի կ'ըսեմ թէ այդ մարդը մեր դրամը պիտի ուտէ, այդպէս կը տեսնեմ: Մնացեալը՝ պարապ խօսք է ըստ իս: Հա՛, կը հասկընամ, կրնա՞ս իր դէշութեան դէմ՝ դուն ալ դէշ ըլլայ նոյնքան եւ աւելին՝ երկո՛ւ ընել անոր ըրած մէկին տեղ, այն ատեն դրամդ կ'առնես թերեւս, այդ պարագային ըսելիք չունիմ ես:

— Այլապէս, չարունակեց, եթէ ինծի հարցնելու ըլլաս, դարձեալ պարապ տեղը կ'ներթանք՝ եթէ այդ ձեւով պիտի խօսինք հետը եւ մեր յոյսը պիտի դնենք՝ իր անդոյ աղաչական զգացումներուն վրայ:

— Համբերի՛, տղաս, պատասխանեց միւսը պաղարիւն ու խոհեմ, ջանալով հանդարտեցնել իր բորբոքած ընկերները ալ: Համբերել դիտցիր եւ սպասէ որ խօսքիս վերջը բերեմ: Վերան գլուխը չենք մենք ալ ի վերջոյ: Երկրին մէջ, այդ մարդէն ալ, քեզմէ ալ, ինձմէ ալ, մեր բոլորէն ալ վեր օրէնք ըսուած բան մը կայ, Սահմանադրութիւնը կայ: Տեսնենք թէ Սահմանադրութիւնը ի՞նչ կուտա՞յ այդ մարդուն՝ այս բանն ընելու. անշուշտ թէ ոչ: Օրերով աշխատեր ենք, տքներ ենք, արիւն–քրտինք թափեր ենք, բնականաբար մեր վարձքը պէտք է որ առանանք. մեր իրաւունքը արեւու չափ պայծառ է եւ այս մասին վիճաբանիլն անգամ աւելորդ: Կ'խօսինք իրեն, թէեւ Սահմանադրութիւնը չենք կարդացած. բայց հաւանաբար մէջը տեղ ունի այս պարագան ալ, գըրուած է հարկաւ տեղ մը ան ալ: Կ'ըսենք թէ, «ա՛ղա, եթէ

Աստուածմէ չես վախնար, եթէ Աստուծոյ չես հաւատար, երկրին օրէնքներէն վախցիր պոռնէ, Սահմանադրութենէն վախցիր: Սահմանադրութիւնն ալ կ'ըսէ, թէ այս այսպէս է, մեր իրաւունքը՝ մեղի՛, ա՛ղա, ձեր իրաւունքն ալ՝ ձեզի»: Այն առեն, մարդը, ճարահատ, կուտայ մեր դրամը, որովհետեւ ուրիշ ընելիք չ'ունենար, ուրիշ ընելիք չի մնար իրեն՝ Սահմանադրութեան որամադրութեանց եւ օրէնքին դիմաց: Աստուածմէ չի՞ վախնար սեպհնք թէ, օրէնք կայ, Սահմանադրութիւն կայ, մարդուս խերը կ'անիծեն իրաւ որ, օրէնքն ալ, Սահմանադրութիւնն ալ, այս դործին մէկը երկուքը չըկայ, այդ մէկն ալ դիտցած ըլլայ: Թող անոնցմէ ալ չեմ վախնար ըսէ եւ այն առեն ես իր հասակը կը չափեմ...:

– Կ'ըսէ, – միջամտեց ընկերներէն մէկը յանկարծ ,– կ'ըսէ՛, այդ մարդը առիկա՛ ալ կ'ըսէ: Եւ եթէ դործը հոդ հասնի, մեղի տալիք մէկին տեղ երկու կը ծախսէ, փաստաբան կը բռնէ, դատ-դատավարութիւնով մեղ անիրաւ կը հանէ, նորէն ալ մեր դրամը չի տար՝ ընելիք դէշութիւնը կ'ընէ:

– Կեցի՛ր, – ըսաւ միւսը այստեղ ընդվզած.– Հո՛դ կիւցիր, սիրելի բարեկամ. ի՞նչ ըսիր. մեր իրաւունքը չի՞ տար ըսիր՝ որովհետեւ մենք Սահմանադրութիւնը չենք կարդացած ու չենք դիտեր եւ ինք՝ փաստաբաններով ու դատարաններով իրաւացի դուրս կուդայ՝ Սահմանադրութեան որամադրութիւններու յարմարցնելով իր ըրածը: Այդ մէկը դըժուար է քիչ մը: Սահմանադրութիւնը, ե՛ղբայր, այնպէս բան մըն է որ, մէջը ամէն ինչ դրուած է, փախուստի որեւէ ձեւ ու ճամբայ չկայ. պատրաստողները ես ու դուն չենք, երկրին ամենէն խելացի մարդիկն են: Այնպէս որ, անդամ մը եթէ տեղէ մը բռնեցիր՝ ա՛լ անկէ վերջ մի՛ վախնար. լաւ ու պինդ բռնէ, թող մի՛ տար եւ ա՛նպայման իրաւունքդ կը ստանաս:

Յիշեցի, այդ պահուն, եթէ չեմ սխալիր՝ Պէյքընի մէկ խօսքը, որ կ'ըսէր.– «Օրէնքները սարդի ոստայններուն կը նմանին, ուր փոքր ճանճերը կ'ինկնան ու կը մնան մէջը՝ ի-

րենց ճակատագրին լքուած, բայց խոշոր միջատները կը բըզըկտեն այդ ոստայնները ու կ՚անցնին կ՚երթան, երբ փոքրերը իրենց կեանքն է որ կը կորսնցնեն այնտեղ»:

Հիմա, արդեօք, մեծ փիլիսոփայ այդ Պէյքը՞ն էր իրաւացին, թէ՝ այս իրաւազրկուած աշխատաւորը իր ընկերներով՝ աննշան ու տգէտ: Այո. Սահմանադրութիւնը ի՞նչ կ՚ըսէր: Անշուշտ որ բաներ մը կ՚ըսէր եւ ինչ որ կ՚ըսէր, որոշ ու մեկին էր:

Վէճը կը շարունակուէր ընկերներու միջեւ ու զանազան փուլերէ անցաւ: Սահմանադրութիւնը՝ բազմաթիւ անգամներով գրուեցաւ ու վերցուեցաւ, բայց երբեք կարելի չեղաւ վստահաբար ու որոշապէս գիտնալ, թէ ան այս խնդրին մասին ի՞նչ կ՚ըսէր, իր տրամադրութիւնը ի՞նչ էր: Միւս կողմէ, չէնքին տէրն ալ իր կարգին անշուշտ նոյնպէս Սահմանադրութեան վրայ կը մտածէր, անոր վրայ որոշ յոյսեր դրած էր: Ան, թերեւս ալ, եւ կասկած չկար նոյնիսկ այդ մասին, Սահմանադրութիւնը այս մարդոցմէն ալ լաւ գիտէր: Ուրեմն ինչո՞ւ տակաւին անկէ բան մը կը սպասէր, այդ մարդոց այնքան անվիճելի իրաւունքները ուրանալու եւ չտալու մասին էր որ կը խորհէր:

Վիճաբանութիւնները միջոց մը եւս շարունակուեցան եւ այլազան կարծիքներ յայտնուեցան կրկին: Ի վերջոյ՝ առաջին խօսողը, երբ տեսաւ թէ այս ձեւով կարելի չ՚ըլլար բանի մը կապել խնդիրը եւ ամէն գլխէ ձայն մը կուգայ, ի՛նքը եզրակացուց՝ ըսելով.

— Ե՛ղբայր, շատ–շատ, կը նայիմ՝ ի վերջոյ երբ ըլլալիք չունի, արդէն գիւղը հունձքի ատեն է հիմա. բոլորս մէկ կը հաւաքուինք կ՚երթանք մարդուն քով, վերջին անգամ մըն ալ անուշութեամբ մեր դրամը կ՚ուզենք, ու երբ կը տեսնենք թէ չէ՝ պիտի չըլլայ՝ քարուքանդ կ՚ընենք մեր շինածները, բան մըն ալ չի կրնար ըսել, որովհետեւ մեր դրամը տուած չէ, վերջն ալ կ՚ելլենք գիւղ կ՚երթանք, կը լմննայ: Եւ կարծեմ թէ, վերջին հաշուով ալ ասկէ լաւ կարգադրութիւն չըլլայ: Դրամը ինչպէս որ է պիտի չկարենանք առնել քանի,

թող մեր աշխատանքին պտուղն ալ այդ անիրաւին, անօրէնին քով չմնայ:

– Առանկ բան կ'ըլլա՞յ ,– միջամտեց մէկը կրկէն,– չ'ըլլար: Օրէնքը, Սահմանադրութիւնը չեն թոյլատրեր ատիկա: Կուգան մարդիկը, դիւղը չէ, սատանային ծակն ալ ըլլաս՝ կը բռնեն, կը տանին, հաշիւ կը հարցնեն, խերիկդ կ'անիծեն իրաւ որ. դուն օրէնքին, Սահմանադրութեան հետ կը կռուակե՞ս, խաղի՞ս ես ելեր անոնց հետ, ի՞նչ է...:

Միւսը բան մը չըսաւ այս անգամ, ըսելիք խօսք մը չըպտաւ. լուռ՝ կանգ առաւ պահիկ մը, յետոյ դուրս՝ չորս ըլլորը նայեցաւ, կարծես բանտարկութեան դաղափարէն հալածուած՝ անսահման երկինքը եւ տարածութիւնները դիտելու համար անյապ:

Ցետոյ՝

– Հասանք, ըսաւ ընկերներուն՝ մտացիր. եկանք, տըպաք. հոս պիտի իջնենք:

Ելան. պատրաստուեցան վար իջնել. կայարանն էր արդէն: Օթոպիւսը կանգ առաւ:

Մինչ միւսները կ'իջնէին, մարդը ափսոսանքով դլուխը շարժեց անոնց հետեւելով եւ «ա՛խ, ըսաւ սանդուխներուն վրայ ալ. ա՛խ. սա Սահմանադրութիւնը եթէ անդամ մը պիտնայի՛...»:

Եւ ինքն ալ իջաւ ընկերներուն ետեւէն, միացաւ անոնց, ըլորը հաւաքուեցան ու խմբովին հեռացան, կորսուեցան նորաշէն թաղին դեղեցիկ պարտէզներով եզերուած փողոցներուն մէջ:

# ԱՇԽԱՐՀԱԴԷՏ ԱՉՔԵՐ ՊԱՐԱՊԻՆ ՄԷՋ

*Շատ դէշ զուգադիպութիւն մը եղաւ, բայց եղաւ անգամ մը: Վստահ եմ՝ ո՛չ ոք պիտի փափաքէր այդ բանը: Բայց, ինչպէս ըսի, պատահեցաւ այլեւս ու դժուար էր ետ դառնալ, եթէ ոչ անկարելի:*

*Տարուան ամենէն գեղեցիկ՝ արեւոտ օրերէն մէկն էր եւ ես՝ իրիկնադէմի մը՝ ժամադրութեան կ'երթայի ընկերոջ մը, որ եկած էր հեռաւոր երկրէ մը եւ որու հետ այնքա՜ն դառն եւ անուշ յիշատակներ ունէինք պատմելիք իրարու՝ անցնող վերջին քանի մը տարիներուն պատկանող:*

*Ինքնաշարժը կը յառաջանար քաղաքին գլխաւոր պողոտայէն՝ չափազանց դանդաղ, տրուած ըլլալով որ ամենէն խճողուած ժամն էր օրուան՝ միեւնոյն ատեն: Մարդիկ, բոլորն ալ կարծէք բնութեան այս գեղեցիկ գարունը իրենց սրտին ու հոգիին մէջ ալ բացուած, շէնշող, կենսուրախ, կ'երթեւեկէին երկու կողմի մայթերէն՝ խօսելով, խնդալով եւ ապրելու երջանկութիւնը, կեանքը վայելելու հաճոյքը կը կարդացուէր իրենց ամէն մէկ շարժումէն, դէմքերու քաղցր ժպիտէն մինչեւ պայծառ օդին մէջ արձակուած զըւարթ քրքիջները, առանց հարկն իսկ զգալու, թէ ինչի՞ մասին կը խօսէին անոնք իրարու եւ ինչե՛ր կը պատմէին:*

*Լայն պողոտայէն, գոյնզգոյն ինքնաշարժներու դանդաղ յառաջացումը դիտողին կուտար այն տպաւորութիւնը, թէ կարծէք մոգական ձեռք մը ուլունքներ կը շարէր հսկայ թելի մը վրայ՝ բազմաշար մանեակ մը կազմելով անցընելու համար այս պչրոտ քաղաքի պարանոցին՝ երբ գիշերը իջնելու ըլլար հետզհետէ:*

Այնքան խճողուած էր ճամբան, որ փոխադրամիջոցները չարքը կը մնար միշտ անփոփոխ եւ մարդ կրնար նաեւ այնպէս կարծել, թէ անոնք ղիրար կը հրէին եւ կամ կասուած իրարու՝ կը քաշէին անընդհատ՝ պողոտայի երկայնքին:

Մենք՝ ինքնաշարժին ճամբորդներս, ճանձրացած այդ դանդաղ ընացքէն եւ ղրեթէ բոլորս ալ մոռնալու համար այդ դժդոհանքը եւ չխաթարելու՝ օրուան լաւ տրամադրութիւնը, փոխանակ նայելու մեր ճամբուն, ուր մերթ կանգ առնելով եւ մերթ դանդաղօրէն յառաջանալով կը չարունակէինք մեր ընթացքը, կը դիտէինք մայթերուն վրայ վխտացող կենսունակ ժողովուրդը՝ մեղուի փեթակի մը նման՝ դարնան նորաբաց ծաղիկներուն շուրջբոլորը թռչկոտող:

Յանկարծ, ինչպէս եղաւ՝ չեմ դիտեր, հաւանաբար ձախակողմեան չարքէն՝ ինքնաշարժ մը, օգտուելով վայրկեանի մը համար մեր կառքին առջեւ պոյացած պարապութենէն, տեսայ որ եկեր ղրաւեր է այդ միջոցը եւ մտեր՝ շաքին մէջ:

Նախկին բեռնատար կառք մըն էր ան, վրան ծածկուելով՝ մաղդատարի վերածուած, վանդակաւոր երկու փոքր պատուհաններով՝ դոյդ դռնակներուն վրայ բացուած:

Մարդ մը, այդ պատուհաններէն մէկուն կռթնած, անկէ դուրսը կը դիտէր՝ երկու ձեռքերովը երկաթները պինդ բռնած: Կը դիտէր դուրսը՝ պողոտայէն հոսող ժողովուրդը, եռացող կեանքը այնտեղ, ըղձացող հսկայ փեթակը մարդկային՝ սեւեռաբիբ եւ անշարժ:

Հաւանաբար, գործատեղիի մը ինքնաշարժն է խորհեցայ, որ գործաւորները կը փոխադրէ արձակումէն վերջ եւ մարդը կը դիտէ փողոցի կեանքը մինչեւ տուն, կամ՝ մինչեւ տան ամենամօտիկ տեղը, ուր կառքը պիտի իջեցնէր զինքը եւ հիմա, պահ մը մտացրիւ՝ ակնարկները կանգ առեր մնացեր էին այդպէս: Օրուան յոգնութենէն վերջ, ո՞վ պիտի չթերեւս ալ պանդուխտ, դիտելով եռուզեռը քաղաքին՝ կը յիշէ իր գիւղը, իրենները, քնութիւնը, լեռները, ձորերը, ձգած

ու եկած դաշտերն ու այդինները, ո՞վ գիտէ, հայրենիք է ի վերջոյ եւ ինք ալ արտով ու հոգիով հողին կապուած մարդ:

Պարզ հետաքրքրութեամբ՝ կը նայիմ դիտնալու համար թէ ո՞ր հաստատութեան կը պատկանի կառքը, բայց որեւէ արձանագրութիւն չեմ տեսներ: Ակնարկս կ'երթայ այս անգամ թիւրին ու կը նկատեմ այն ատեն, որ պաշտօնական կառքերու յատուկ թիւերէն է:

Կ'անդրադառնամ յանկարծ: Բանտակառք մըն է, կամ ձերբակալեալներ փոխադրող ոստիկանական կառք մը ապահովաբար: Մարդը, հարկ չկար այլեւս աւելին դիտնալու, անշուշտ որ չարագործ մըն էր, – կրնար թէեւ անմեղ պարզ ամբաստանեալ մըն ալ ըլլալ, – հիմա անկէ կը դիտէր դուրսը՝ փողոցին մէջ չարունակուող կեանքը, հոսող մարդկային հեղեղը՝ ակնապիշ, յառած պարապին, ուր ոչինչ կարելի էր կարդալ որոշապէս, ոչ ափսոսանք, ոչ ղղջում, ոչ վախ, ոչ վիշտ եւ ոչ ալ ատելութիւն կամ այլ որեւէ ղգացում: Պարապ մըն էր խոշոր կարծէք, ահաւոր կերպով անյատակ, ուր կորսուած էր ամբողջ աշխարհ մը, ամբողջ ընկերութիւն մը, տիեզերք մը բովանդակ, մինչ մարդկային անվերջանալի ջեռը կը սահէր լայն պողոտային, ուր դոյնզդոյն ինքնաշարժներու դանդաղօրէն յառաջացումը դիտողին կուտար այն տպաւորութիւնը, թէ կարծէք մոգական ձեռք մը ուղղութիւնքներ կը չարէր հսկայ թելի մը վրայ՝ բազմաչար մանեակ մը պատրաստելու եւ անցընելու համար պչրուտ քաղաքի պարանոցին, երբ գիշերը իջնէր հետզհետէ:

Միւսներն ալ անդրադարձեր էին եւ իրենց ակնարկները անոր յառեր: Մարդը, մինչ սեւեռաբիբ, արձանի մը, պատկերի մը պէս անշարժ, աչքերը չէր բաժներ պարապութենէն, կարծէք ամէն ինչ հոն տեսած ըլլար՝ այդ պարապութեան մէջ եւ կամ ալ այդ անյատակ պարապութիւնը՝ ամէն ինչի մէջ:

Ձամբորդները անհանդիստ ըլլալ սկսան ի վերջոյ. մէկը չարժաւարին առաջարկեց այնպէս մը ընել, որ կամ առաջ անցնէինք եւ կամ ալ շարքը փոխէինք: Շարժաւարը ը-

ասա որ ոչինչ ընել կարելի էր եւ պէտք էր հետեւիլ բանտակառքին՝ մինչեւ որոշ տեղ մը դոնէ: Ճամբորդները, այն ատեն, քիչ մը տատրացին, օդին մէջ՝ անորոշ խօսքեր ըրին եւ ի վերջոյ իրենց ակնարկները ուղղեցին այլուր, չտեսնելու համար մարդը, որ կը դիտէր մինչոյը՝ երկաթեայ ճողերուն ետեւէն, անոնց փարած մատներովը՝ պնդօրէն:

Ու քայլ մը անդին, նոյն աշխարհի նոյն երկրին նոյն քաղաքի նոյն պողոտային վրայ եւ նոյն ժամուն, մնացեալ բոլորն ալ կարծէք բնութեան դեղեցիկ գարունը իրենց սրտին ու հոգիին մէջ ալ բացուած, չէնչող, կենսունակ կ'երթեւեկէին երկու կողմի մայթերէն՝ խօսելով, խնդալով եւ ապրելու երջանկութիւնը, կեանքը վայելելու հաճոյքը կը կարդացուէր իրենց ամէն մէկ շարժումէն, դէմքերու քաղցրը ժպիտէն մինչեւ պայծառ օդին մէջ արձակուած պուտրթ քրքիչները, առանց հարկն իսկ զգալու, թէ ինչի՞ մասին կը խօսէին անոնք իրարու հետ եւ ինչե՛ր կը պատմէին...:

# ՎԱՅՐԻ ՇԱԳԱՆԱԿՆԵՐԸ

Կասկենին, կանաչազգեաց առոյգ գեղջկուհին մը նըման, ժպտադէմ կը դիմաւորէ զիս այսօր իմ մանկութեան գիւղի ճամբուն վրայ, երկար տարիներու կարօտով մը կարծէք թեւերը պարզած, հարազատի մը անկեղծութեամբ: Ընկուզները գացած են այլեւս, օտարները կրկին դարձած օտարութեան եւ կասկենին հին ծանօթի մը վերատեսութեան երջանկութիւնը կ'արտայայտէ իր անհամար աչքերով, սըրճադոյն-սրճադոյն բացուած, կանաչ ծարիրով անդուրեւած:

Տարիներ ու տարիներ կայ որ աչուընը չեմ տեսնէր ես իմ գիւղին, ուր սալայատակին մէն մի քարը հետքերը կը կրէ մանկական քայլերուս եւ ծունկերս կը մզմզան դեռ կարծէք կրկին ի տես անոնց՝ անուշադիր ու խենթ վազքերու հետեւանքով ունեցած անկումներէս եւ ուր մէն մի պատ, մէն մի փլատակ, մէն մի ծառ քանի՛ քանի անդամներ պահած է իմ փոքրիկ մարմինս իր եւին խաղերու ժամանակ կամ իմ տեսողութենէս ծածկած փոխադարձաբար խաղընկերներուս մարմինը նոյնպէս մանկական, ընկերներ, որոնք ով գիտէ շատերը ո՛ւր են հիմա եւ կամ ի՛նչ եղած:

Կասկենին, կը ժպտի տխրօրէն եւ ափսոսական, երբ կ'անցնիմ իր ճիւղերուն տակէն՝ մտախոհ եւ լուռ՝ առօրեայ աշխատանքէն եւ կեանքի տաղտուկներէն, քանի մը թել ըսպիտակ մազ ալ ինկած արդէն՝ իրեն ծանօթ իմ երբեմնի մանկական գլխուս:

Գետինը, վայրի չաղանակներ լինկեր են՝ գունատ ու կըլոր, գեղեցիկ եւ փայլուն սրճադոյնով մը եւ անդին այծ մը

կ'ուտէ արդէն քանի մը հատ անոնցմէ՝ թարմ-թարմ, մեծ ախորժով թուչները լեցուցած: Կասկենին առատօրէն լեռնաւորած է իր ճիւղերը անոնցմով եւ երջանիկ կը զգայ ինքզինք կարծէք, անոր համար որ շատ բան ունի տալիք՝ մարդոց եւ կենդանիներուն:

Վայրի չաղանակ մը կուգայ ոտքիս տակ, կը զարնեմ բնազդական շարժումով մը եւ ան կը զլորի կ'երթայ՝ քիչ անդին երկու սալաքարերու մէջեւ կենալու համար մխեւնոյն դիրքով:

Ետ կ'երթամ յանկարծ տարիներով. կը ծռիմ, քանի մը հատ կ'առնեմ անոնցմէ, զրպանս կը դնեմ ու կը չարունակեմ ճամբաս դէպի տուն՝ մանկացած: Տարիները առաջ ալ ես տուն կ'երթայի այս ճամբէն, բայց այնատեն ուրիշ էին մեր տան բնակիչները ալ, ինչպէս այսօր անցորդները այս պիւղական հին ճամբուն՝ կասկենին տակէն: Ուրիշ էր եւ մեր առօրեան, ուրիշ էին նաեւ մտահոգութիւնները այդ օրուան՝ իւրաքանչիւրիս: Հիմա, ցանուցիր է այդ ընտանիքը, տարածուած՝ աշխարհով մէկ, ուղեւոր մըն ալ տուած՝ յաւիտենականութեան անվերադարձ ճամբուն, իսկ մնացեալներուն վերատեսութեան դուռէ դուռ յոյսը միայն մնացած արդէն մխիթարութիւն: Ընտանիքին պատասխանատուն ե՛ս եմ հիմա, կազմուած այս նոր տան, ինծի կաթը տուող մօր հացը տանող այսօր առօրեայ, ե՛ս՝ երբեմնի անփոյթ տղեկը այս ճամբաներէն անցնող, սա կասկենին քարկոծող, սա ճամբաներէն վազող, սա ծառերուն, սա պատերուն կատարները մագլցող, անոնց եղին պահուըտող՝ խաղի համար միայն, որ իր միակ զործն էր եղած՝ մանկութեան պայծառ եւ երջանիկ, անամպ երկինքի մը ներքեւ, կեանքէ բոլոր տաղտուկներուն եւ ցաւերուն անտեղեակ:

Ճամբան, երկու ալ փետուր կը դտնեմ հաւուս, կը ծռիմ, զանոնք ալ կ'առնեմ, ամէն մէկը կը մխեմ վայրի չաղանակի մը մէջ, տափակ կողմը տակը բերած, մեր մանկութեան սակաւաթիւ խաղալիքներէն մէկը չինելով, տուն երթալուս՝ զաւակներուս տալու համար այս անդամ, խոր-

Հելով թէ ով գիտէ որքա՜ն պիտի ուրախանան, այսքան ինքնատիպ եւ հետաքրքրական խաղալիք մը բերած ըլլալուս համար իրենց՝ այդ իրիկուն:

Կ'անցնիմ տուներու առջեւէն՝ ծանօթի եւ անծանօթի, մերթ պատուհաններու մէջ կը կարծեմ տեսնել ընտանի դէմք մը որ կը ժպտի ինծի եւ մերթ կը կարծեմ լսել ձայն մը ծանօթ, որ կը կանչէ զիս, իսկ ես կը մանկանամ, տարիները ետ կը վերթեմ հին փողոցներուն, տախտակաշէն տուներուն եւ կիսամուխ պատերուն վրայ, պահ մը կը մոռնամ թէ ո՛վ եմ ես հիմա եւ ինչո՛ւ հոս կը գտնուիմ, եւ այդ յուշերուն անձնատուր՝ մանուկի մը թեթեւութեամբ կը քարճրանամ ճամբան ի վեր դէպի տուն, դէպի հոն ուր կը սպասեն իմ ինձներս, նորերը, որոնք իմ հարազատներս են, իմ արիւնս կը կրեն, բայց ոչինչ գիտեն այս կասկենիին, տուներուն, անոնց պատուհաններէն նայողներուն, խարխուլ պատերուն եւ խորտուբորտ երբեմնի սալայատակներուն մասին:

Դրան մը առջեւ տղեկ մը կուլայ, ձեռքը շերտ մը հաց, վրան ալ թրջած ու շաքար ցանուած: Իրմէ մեծ աղջնակ մը, քոյրը հաւանաբար, կը զգուէ զայն, կը սեղմէ գլուխը անոր իր մանկական կուրծքին, վիշտ աքչական եւ համոզիչ խօսքեր կը կրկնէ շարունակ ականջին, բայց ան կուլայ անընդհատ յամառօրէն, առանց դադարի, կարծէք անմխիթար վիշտ մը ունեցած ըլլար իր տղու պտըլիկ սրտին համար, կամ ալ անհամոզելի յաւ մը, որ կը տառապեցնէր զինքը այսպէս՝ ալէկոծութիւնք թաւիեալով:

Չեմ ճանչնար զինքը, բայց, ո՞վ գիտէ, գուցէ հին ընկերոջ մը զաւակն է, քանի որ կեանքը նոյն դնացքով կ'ըլլայ նայ բոլորիս ալ համար, աշխարհի որ ծայրն ալ որ նրբիալու ըլլանք. թերեւս ալ, կը խորհիմ, եթէ անորը չէ, իր մէկ ապրականին, դրացիին զաւակը: Բայց ով որ ալ ըլլայ, տղայ է վերջապէս, մանուկ: Կը մօտենամ, կը ծռիմ, այն խաղալիքը գոր շինած եմ իմ զաւակներուս համար, կ'երկարեմ իրեն: Ջ'առներ. կը շարունակէ լալ: Փետուրին ծայրէն կը բռնեմ եւ գետինը կը գլորեմ վայրի շաղանակը, որ կ'երթայ ու տը-

ղեկին բոպիկ ոտքին առջեւը կը կենայ ցից: Բայց ան կարեւորութիւն չ՚ընծայեր, չի նայիր անգամ վրան ու կը շարունակէ լալ անվերջ: Այս անգամ քոյրն է որ կ՚առնէ շագանակը գետնէն, ձեռքովը կը դարձնէ տղուն դէմքը ու կը դնէ շագանակը կրկին՝ ջանալով հմայել զայն, որ գէթ անգամ մը նայի, բայց տղեկը յամառօրէն կը դարձնէ գլուխը անդին՝ բարկութեամբ ու ոտքովը կը զարնէ շագանակին, որ կ՚երթայ անդին, վրայի փետուրն ալ կոտրած այս անգամ:

Աղջնակը կը մնայ անշարժ՝ անճար ու շուարած: Ես, իմ կարգիս սրտաբեկ, կը ծռիմ կ՚առնեմ գետնէն կոտրած փետուրով խաղալիքը, կը շարունակեմ ճամբաս լուռ ու տըխուր, կ՚երթամ տուն:

Տղաքս կը խաղան փլաստիկէ ինքնաշարժներով, մետաղեայ ձիերով, փայտէ խորանարդներով: Չեմ համարձակիր գրպանէս հանել վայրի շագանակները այդ գեղեցիկ խաղալիքներուն քով, որոնք տարբեր աշխարհ մը տարեր են տղաքը արդէն, կը տեսնեմ: Չեմ կրնար հանել մանաւանդ այն երկուքը, որոնց վրայ փետուրներ անցուցած եմ՝ մէկը կոտրած: Կը վախնամ: Դուրսը, լացի ձայն մըն է որ կը լսեմ այս անգամ, իմ մանկութեան օրերու հին փողոցէն, բայց դրան առջեւ նստող տղեկին ձայնը չէ անիկա, այլ՝ շատ աւելի հեռաւոր բայց շատ աւելի ծանօթ, սրտիս ու հոգիիս մէջէն արձագանգը գտնելու չափ հարազատ եւ ընտանի ձայն մը, փողոցը, սալաքարերուն վրայ գուցէ, փակ դրան ետին:

Պինդ կը սեղմեմ գրպանիս մէջ վայրի շագանակները, մինչ դուրսը մանկութիւնս է որ կուլայ խորտուբորտ սալաքարերուն վրայ...:

Տղաքը կը շարունակեն խաղալ երջանիկ եւ անտարբեր՝ իրենց հօր գալուստովը քանի մը երկվայրկեանի համար միայն խանգարուած:

Ներս կը մտնեմ, առանձին սենեակ մը եւ վայրի շագանակները կը հանեմ գրպանէս ու կը դնեմ տխրօրէն գետի-

նը՝ խեղդ եւ դառնանոյշ հաճոյքով մը, մինչ ականջիս մէջ նոյն ձայնն է կրկին, փողոցը, իմ օրերուս մանկութիւնը, որ կուլայ, կուլայ տարիներու յիշատակին փաթթուած, ձեռքը վայրկ. քանի մը շաւանակ, անմխիթար...:

# Կ ՈՒ Ի Ի

Իմ մուրացիկս գիտէք դուք· այսինքն այն որ առաւօտները կը տեսնէի միջոց մը, ձեռքերը դողդղալէն կ՚երկարէր անցորդներուն եւ ողորմութիւն կ՚ուզէր, որ՝ շատ կը նմանէր մէկ բարեկամիս հօրը եւ երբ այս պարագան ստուգելու համար հարցուցի իրեն, թէեւ մերժեց եւ ուրացաւ, բայց հետեւեալ օր ալ անհետացաւ ու ես չկարողացայ գիտնալ, թէ իրականին մէջ ո՞վ էր ան:

Քանի մը օր վերջ դարձեալ տեսայ, անակնկալօրէն, ուրիշ փողոցի մը անկիւնը, սովորականէն շատ կանուխ ժամու մը: Չեմ գիտեր, թէ ժա՞մն էր փոխած թէ տեղը, որ երկար ժամանակ չկարողացայ տեսնել զինքը, բայց այդ օր շատ հետաքրքրական բան մը պատահեցաւ:

Ուրիշ ծերունի մուրացիկ մըն ալ կար, այս ալ՝ կորաքամակ, մէջքը երկուքի ծալուած, շրջեալ «ւ» գիրին չափ: Զինքը միշտ չէի տեսներ, բայց միջոցէ մը ի վեր յաճախադէպ սկսած էր դառնալ մեր հանդիպումը, գրեթէ նոյն տեղը եւ նոյն ժամերուն: Երկար ու ճեփ-ճերմակ մօրուք մը ունէր, առնուազն եօթանասունըհինգ տարու մը կար, դըժուարաւ կը քալէր՝ գաւազանին կռթնած: Անցորդները անվարան կուտային իրեն, քանի որ ոչ կեղծ կաղ մըն էր ապահովաբար եւ ոչ ալ սուտ կոյր մը կամ հաշմանդամ, այլ՝ ճակատագրէն հարուածուած ծերունի մը, որ յառաջացեալ տարիքին մնացեր էր փողոցը, անտէր-անպաշտպան: Եւ շատեր որոնք ողորմութիւն մը կուտային անոր երբ իր մօտէն կ՚անցնէին, ապա կը խորհրդածէին իրենց ընկերակցին կամ երբեմն ալ քովէն անցնող անծանօթ անցորդի մը ըսելով —

«Միայն Աստուած գիտէ թէ մէկը ի՛նչ պիտի ըլլայ ի վերջոյ եւ մարդ ոչինչ գիտէ թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ ի՛նքը, երբ որ այս տարիքը հասնի: Ով գիտէ ի՞նչ էր սա խեղճը առնէին եւ հիմա ի՞նչ եղեր է ահա. Աստուած ողորմի...»:

Այդ օր, սակայն, օդը մռայլ էր ու մարդիկ աւելի աճապարանօք կ՚անցնէին փողոցներէն եւ աջ ու ձախ շատ ալ չէին նայեր, շտապով երթալ տեղ հասնելու համար՝ անձրեւը չիջած: Ծերունի մուրացիկը, որ սովորաբար գաւազանին վրայ ինկած կը ճեմէր ճամբուն ամենէն խճողուած շրջանին մէջ մէկ վեր ու մէկ վար, նոյնպէս կ՚աճապարէր երթալ ապահով տեղ մը գտնելու համար իրեն՝ անձրեւէն առաջ: Եւ երբ իրօք ալ քիչ վերջ առաջին կաթիլները սկսան իյնալ, փոխանակ միւսներուն պէս դէպի տուն կամ գործատեղի ըստապելու, պողոտան կտրելով դիմաց անցաւ ու գնաց ապաստանիլ խանութի մը դրան մէջ, որ ապահով էր հովին ու անձրեւին համար:

Սակայն, իրմէ առաջ այդ անկիւնը գրաւուած էր ուրիշի մը կողմէ, դողդղացող ձեռքերով մուրացիկին, որ երբ տեսաւ անոր մօտենալը դրան, կռուի պատրաստուող կատուի մը պէս դիրք գրաւեց ու սպասեց, մինչ միւսը կը շարունակէր յառաջանալ դէպի դուռ, կացութենէն բոլորովին անտեղեակ:

Սպասեցի ես ալ, հակառակ բոլորին շտապումին, տեսնելու համար թէ ի՞նչ ելք պիտի ունենար հանդիպումը այս երկու ծերուկներուն, որոնց բերնէն հազիւ թէ երկու բառ աղօթք կամ օրհնէնք դուրս կուգար, մէկունը նոյնիսկ գրեթէ անհասկնալի, մեղմ եւ դողդոջ ձայնով մը:

Կորաքամակ ծերունին, երբ դրան առջեւ հասաւ ու միւսը տեսաւ այնտեղ ամէն վայրկեան վրան խոյանալու պատրաստ, ընկրկեցաւ նախ պահ մը, բայց յետոյ ինքն ալ անհաւատալիօրէն կորով մը ստացաւ կարծէք, կամաց-կամաց շտկուեցաւ, գաւազանը պինդ սեղմեց ափին մէջ եւ ինքն ալ պաշտպանողական դիրք գրաւեց դէմինին սպառնալից կեցուածքին առջեւ:

Դողդղացող ձեռքերով ծերունին, որ իր կարգին գաւազան մը ունէր քովը դրած, զայն ձեռքը առաւ ու սպառնաց. Շրթները պիրկ, անլոյս աչքերը այժմ փայլակնացայտ: Ապա, գրեթէ անհասկնալի, սակայն միւս ձեռքին սպառնական շարժումէն բացարձակապէս որո՛շ, միւսին ըսաւ որ աւելի չմօտենայ եւ երթայ ուրիշ տեղ մը կենայ: Միւսն ալ սպիտակ մօրուքը շարժելով բաներ մը ըսաւ եւ փոխանակ հեռանալու, ա՛լ աւելի մօտեցաւ: Առաջին ծերունին, անոր այս ոտնձգութիւնը տեսնելով, իր կարգին ծառացաւ եւ ոտքին մէկը առաջ դնելով դիրք բռնեց, եկողը ետ մղելու պատրաստ վիճակով, բայց այս վերջինն ալ չընկրկեցաւ ու նոյնքան սպառնալից, շարունակեց մօտենալ, զգալապէս իր կարգին գաւազանին ապաւինած:

Առաջինը, դարձեալ անհասկնալի խօսքերով, որոնք սակայն այս անգամ հայհոյանք էին անպայման, կուրծքէն ետհրեց եկուորը որ գաւազանը բարձրացուց օդին մէջ՝ զարնելու պատրաստ:

Անցորդները հաւաքուեցան ու սկսան դիտել հետաքրքրքիր, առանց նկատի առնելու որ փոթորիկը կուգար: Շուտով կազմուեցաւ այս առթիւ նաեւ ազատ նիստ՝ դատ-դատաստան տեսնելու համար: Մինչ երկու ծերունի մուրացիկները կը վիճաբանէին, անդին միւսներն ալ կարծիքի փոխանակումներ կ՚ունենային մէկուն կամ միւսին իրաւունք տալով եւ կամ ընկերային այլազան հարցերու կապելով անոնց այս կռիւը, նոյնքան կրակոտ եւ երբեմն աւելի եւս խանդավառ: Յետոյ, յանկարծ, բազմութեան մէջէն մէկը ելաւ ու պոռաց հոն հաւաքուողներուն, հաղորդելով թէ ոստիկաններ կուգան: Հաւաքուած բազմութիւնը ցրուեցաւ վկայութեան կանչուելու վախէն ու երկու մուրացիկները փախչեցան իրենց կարգին նախ աջ ու ձախ, իսկ ապա՝ երկուքը մէկ նոյն ուղղութեամբ՝ շտապ եւ անհետացան:

Ոստիկան մը եկաւ ու պոռաց հոն հաւաքուողներուն երեսին.

— Դուք ուրիշ բան-գործ չունի՞ք ընելիք, ի սէր Ա-

տուծոյ: Ցրուեցէ՛ք, չո՛ւտ, այլապէս ստիպուած եմ միջամտել եւ օրինական դործողութիւններ կատարել: Հայրենակիցները իրենց դարձին սիւտի երթան, կտրեր էք ճամբան եւ անոնց անցքը կը խափանէք: Ափիկա իր օրինական արդելքը եւ հետեւաբար տուդանքն ու պատիժը ունի, պարոննե՛ր: Այնպէս որ, չո՛ւտ, ցրուեցէ՛ք:

Ցրուեցանք: Առջեւէս, երկու հոդի տակաւին կը չարունակէին իրենց խորհրդածութիւնները.

— Գիտե՞ս ինչ, կ'ըսէր անոնցմէ մէկը, ես ուրախացայ այս կռիւին համար: Չես դիտեր, ինչպէ՞ս կը մեղքնայի այդ ծերուկները, որոնց երկուքն ալ կը տեսնէի ճամբան յանախ: Մեղքնալիք չեն եղեր մինչդեռ, խաբեբայ չունե՛ր...: Բայց քանի որ այդքան խեղճ ու ողորմելի ալ չեն եղեր, հետեւաբար աստր համար ալ ուրախացայ: Հիմա, երկու քսանըհինգնոց պատրաստած էի ահա եւ ամէն մէկուն հատ մը սիւտի տայի: Քանի որ այսպէս եղաւ, իրենց սիւտի չտամ, այլ՝ դէմըս ելլող առաջին երկու անծանօթ մուրացիկներուն:

— Բայց ի՞նչ դիտես որ անոնք ալ նման խաբեբաններ չեն. ուրկէ՞ սիւտի դիտնաս այդ պարադան:

— Մինչեւ որ հասկնամ, թող քիչ մըն ալ անո՛նք խաբած ըլլան դիս: Եւ, ի վերջոյ, միթէ՞ չենք ապրիր մենք ալ անճնաշէս ընկերութեան մը մէջ, ուր ամէն օր բոլորս մէկզմէկ կը խաբենք, ուրիշները խաբած ըլլալու պատրանքն ունենալով մեզի որպէս կեանքի դոյութեան իմաստ եւ երջանկութիւնը՝ ապրելու:

# ՆԵՐԷ՛, ՕՐՀՆԵԱԼ ԲՆՈՒԹԻՒՆ

Դեղին է կրկին տատասկն այս ու թախծոտ՝ ինչպէս ամէն աշնան։ Եվ դալկադէմ աշունը ձմրան խարազանն է փոխ առեր այսօր՝ հալածելու համար վերջին տերեւներն ալ, գանոնք վար առնելով ճիւղերէն։ Անխնայ է քամին այսօր եւ անողորմ, ու վտիտ ճիւղերը սարսափահար թեթեւ դողէ մը վերջ պարտուած՝ կը թողուն իրենց դեղնած զգեստները ճարահատ, մահաբոյր եւ սառնաշունչ ձմեռը դիմաւորելու համար չատ չանցած՝ մերկ, մե՛ռ-մերկ․․․։

Արեւը շատոնց լքած է արդէն զիրենք եւ ինքզինք ցոյց կուտայ հազիւ՝ հեռուներէն, այդ ալ՝ կարծէք չար ժպիտով մը դիտելու համար միայն, տեսնելու թէ՝ ի՛նչ կ՚ըլլայ անոնց վիճակը առանց իրեն եւ թէ մարդիկ ինչպիսի՛ դիւային հաճոյքով մը դրեթէ՝ կը կոխկռտեն հիւանդ եւ մահամերձ տերեւները կօշտ ներբաններու տակ, այն տերեւները, որոնք տակաւին քանի մը շաբաթ առաջ հարսի կանաչ քօղն էին ծառերուն եւ զմրուխտէ պատմուճանը՝ անտառներուն ու մըրգաստան այգիներուն։

Ծառուղիի եզրին, աղբահաւաքներ իրենց կոպիտ կօշիկներով կը կոխեն թափած տերեւները կողովներու կամ խոշոր աղբամաններու մէջ, մինչ ուրիշներ կը շարունակեն տակաւին աւլել ինկածները եւ հաւաքելով կը բերեն լեցնել հենցրուն վրայ։

Խոշոր բեռնակառքը, կարճ հանգրուաններով տեղ-տեղ կը կենայ ծառուղիին եզերքը եւ կուգայ առնել այդ տերեւները, քաղաքին տուներէն ու փողոցներէն հաւաքուած ամէն

տեսակ աղբի եւ աղտոտութեան հետ խառնելով՝ տանիլ ծով թափելու համար ի վերջոյ՝ անփառունակ վախճանով:

Դժբախտ եւ անհրապոյր՝ նաեւ ամբողջ կեանքը այլ տերեւներուն՝ քաղաքի ապականած մթնոլորտին մէջ, մարդոց եւս ապականած բարքերուն ու կեղտոտած հոգիներուն ի տես: Գարնան առաջին օրերն ու դիչերները նախ եւ կեղծ ու պատիր խոստումներ, խաթարուած սէրեր՝ արդէն լկըւած հոգիներով եւ պղծուած երազներով՝ չատ չանցած: Ջ'ուշանար գալ եւ աղտոտ փոշին՝ խաթարելու համար նաեւ կանանչը զմրուխտի՝ թարմ տերեւներուն: Ապա՝ հրանիւթին սեւը, ծուխերուն մուրը եւ ամէն տեսակ աղտոտութիւնը քաղաքի՝ մինչեւ բարձրասլաց չէնքերէն նետուած աղբերն ու աւելցուքները՝ արդէն իսկ խաթարուած տեսակ – տեսակ ուտելիքներու: Թուքն ու խուխը նոյնիսկ երբեմն դինուիին կամ գլանիկին մոխիրը՝ պատուհանն ի վար անփոյթ կերպով թօթուըւած՝ չուայտ ապրումի մը կամ մեղապարտ զբօսոյքի մը ընթացքին: Վերջը, ամառուան տաքուն, անտարբեր լքումը եւ անփոյթ փախուստը մարդոց, մեկնումը նոնց՝ դէպի ծովն ու հովոցները, դաչտերն ու դիւղերը աշունը ահա, ձմրան խարազանը փոխ առած եւ սոյլը չաչեցնելով՝ հետզհետէ մերկացող ճիւղերուն ու տերուն մէջէն:

Ու վերջապէս՝ աղբահաւաքներուն կոպիտ կօշիկները, աղտոտ բեռնակառքը եւ ծով՝ աննպատակ անհետացումով՝ քաղաքին, քաղաքի մարդոց ամենէն գարշելի աղտոտութիւններուն հետ, տխուր, տխո՛ւր...:

Որքա՛ն երջանիկ կը զգան արդեօք իրենք զիրենք, այլ տերեւներուն կեանքին հետը բաղդատած, հեռաւոր լեռներու, քաղաքակրթութենէն հեռուն ապրող՝ այդիներու եւ անտառներու ծառերը, անոնց կախ-կանաչ, մաքուր տերեւները կուսական անաղարտութեամբ մը, որոնք արեւուն վճիտ շողերը կը խմեն բնութեան անապակ ծոցին մէջ, շնչելով անոր օդը անխառնաթար, իրենց չպղծուած զով ստուերներով, առանց աղտոտելու որեւէ ձեւով մարդկային մերձաւորութենէն, առանց

ականատեսը ըլլալու մարդոց սուտին ու քծինքին, միրար յօշոտելուն ու կեղեքելուն, կեղծիքին, արտաքին աղտոտութեանը չափ քաղաքի կեանքին, նաեւ ներքին կեղտերուն անոնց, հոգիին եւ զգացումներուն, օր մըն ալ բոլոր մխաս տեքեւներուն պէս իյնալու համար գետին, մաքուր եւ անկոխ, խնկաբոյր հողին վրայ, անոր ծոցին մէջ հալելու, հետը խառնուելու, բայց ոչ թէ կորսուելու եւ անհետանալու համար, այլ՝ օրհնութիւն դառնալու, օր մը կրկին պճնելու մայր բնութիւնը, գուրս ժայթքելու անոր ծոցէն իբրեւ ծիլ ու ծաղիկ, գարնան պայծառ ու կոյս առաւօտով մը բուրեան, յաւերժացմամբ երջանիկ, կամ խառնուիլ հեղեղներու ջուրերուն, քչուիլ անոնցմէ, երթալ մխանալ գետերուն յորդահոսան, թափիլ լեռներն ի վար ու սահիլ ոլոր-մոլոր դաշտերու երկայնքին, յորդիլ անոնց մէջն ու հետ եւ տարածուիլ ափերուն, ոռոգել զանոնք, դառնալով արգասիքն ու պտղաբերութեան վազուան համար մշակին, արգաւանդ դարձնելով հողը անոր, մէկէ դէմ տառնով, հարիւրով յղի, դարձնելով զայն յուռթի ու պարարտ այնպէս՝ ինչպէս առոյգ ու լեցուն կուրծքերով կները գիւղի՝ կենսախայտ եւ արգասաւոր, երջանկութիւնը մարդոց, հացը անոնց հանապազօրեայ, մխիթարանքը եւ հպարտութիւնը նոյնիսկ, կեա՛նքը՝ մէկ խօսքով, բոլորին անխտիր, նաեւ անոնց, որոնք կ՚ապրին մեծ ու փոքր գառաւոններու եւ մա՛նաւանդ քաղաքին մէջ՝ ապերախտ:

Կը ծռիմ, քանի մը տերեւ կը վերցնեմ գետնէն՝ աղտոտ, ցեխոտած, կոպիտ կօշիկներու հարուածներէն ճղոպրած, ազիզ հացի փշրանքներուն պէս կը տանիմ չրթներուս, անկէ վերջ ալ՝ ճակատիս եւ կը դնեմ գոգդուրանքով ծերպերուն մէջ պատի մը եւ երկիւղած՝ ակնածանքով կը մրմնջեմ անարհներս բարձրացուցած տերեւամերկ ու դողդոջուն ճիւղերուն.— «Ներէ՛, օրհնեա՛լ Բնութիւն...»:

# ՀՆԱՀԱՒԱՔ

Կ'անցնի գիւղին փողոցներէն, ուսն ի վար խոշոր պարկ մը կախ, միւս ուսէն՝ չուանով մը քանի մը կտոր Ճայլոճ ըն-դասեղէն զոյնզգոյն, մեծ ու պզտիկ, ձեռքն ալ բռնած հին, խոշոր դիմանկար մը՝ փտտուոր շրջանակով:

Ուսին պարկը պարապ է գրեթէ, նոր եկած է տակաւին թաղը եւ կարեւոր առեւտուր մը չէ ըրած, ինչ որ յայտնի է արդէն ի փոխարէն միւս ուսէն կախած ապասեղէններու ճոխ եւ այլազան մթերքէն:

Շրջանակին մէջ՝ նկար մը, երիտասարդ մարդ մը փա-տաւոր, փէսը գլխուն ու պեխերը ոլորուն, շապիկին փառք քեզ Աստուած, նայուածքները՝ լուրջ:

Հնահաւաքը կ'անցնի փողոցներէն՝ պոռալով ամէն կիւնագլուխի, ճամբան ի վեր ու ճամբան ի վար, ա… տուներուն դռներն ու պատուհանները, տանտ… երեւումին անկէ՝ ակնդէտ: Կը պոռայ ըսելով որ լաւ … դէններ ունի՝ աժան եւ գործածական, զորս պատրաստ է խանակելու անպէտ իրեղէններու հետ՝ հին ու գ… նէ դադրած, ամէն շահեկանութիւն կորսնցուցած:

Ամէն անգամ որ անկիւն մը կը հասնի, շրջանակին Զի մարդը կարծէք հոգի առած՝ զարմանքով ու տխրամած նայի փողոցի երկայնքին նոյնպէս, հոն տեսնելով իրեն բոլորովին անծանօթ բաներ՝ տուներ եւ անձեր, մինչդեռ ան գրեթէ ամբողջ կեանքը անցընելէ վերջ նոյն այդ թաղին մէջ, առնուազն յիսուն տարի ալ մնացած է անշարժ տակաւին, շրջանակուած, իր ծնած տան պատէն կախ: Մերթ կը հանդի-

պէ ծանօթ թուղ դէմքի մը, հին բարեկամի մը կը նմանցնէ. սա կամ նա մարդը կամ կինը, կարծէք պահ մը ուրախ՝ կ'ուզէ բարեւել ձիրենք երբ քովէն կ'անցնին, բայց անոնք ալ կը հեռանան իրմէ՝ անտարբեր, օտարներու պէս, անըմբռնելի եւ անվերջ վաղքի մը մէջ արտորուն:

Մերթ, երբ շրջանակը դիրք կը փոխէ թեւին տակը հնահաւաքին, մարդը անկէ կը նայի դեռին, կը փնտռէ այս անգամ ալ սալաքարերը իր հին, ծանօթ եւ հարազատ փողոցին: Կը փնտռէ ի զուր դեռինն ալ իր այն փողոցը, ուր նախ վազվզեր է մանկական անփոյթ տարիներուն եւ աւելի վերջ ալ քալեր անոնց վրայէն՝ դանդաղ, առօրեայ յոգնեցուցիչ եւ ապառող աշխատանքէն քայլերը կապարի պէս ծանրացած եւ բազմապիսի տաղտուկներով ուղեղը ղբաղ: Բայց չի տեսներ քարերն ալ, ոչ իր մանկութեան օրերուն եւ ոչ ալ չափահասութեան, այլ սեւ-սեւ, հարթ ու երկար խաւ մը միայն, իր ամբողջ կեանքն անցուցած թաղին մէջ անդամ մըն ալ ինքզինք ղբալով օտա՛ր, օտա՛ր...:

Ապա, պահ մը, շրջանակին ծանրութենէն հնահաւաքը կը փոխէ դիրքն անոր կրկին, մինչ շարունակելով պոռալ փողոցներու երկայնքին եւ աչքերը տուներուն պատուհաններուն, նայլոնէ գոյնզգոյն սպասները ուսն ի վար կախած:

Շրջանակին մէջ անշարժ կեցած մարդը այս անգամ առիթէն եւ իր ստացած նոր դիրքէն օգտուելով, կը փնտռէ ծանօթներու տուները իր հին թաղին մէջ՝ այնքան ընտանի, տուները՝ մանկութեան ընկերներու, հիւր հիւն ծանօթներու եւ բարեկամներու: Բայց օտար է նաեւ տուներուն, ինչպէս մարդոց ու փողոցներուն:

Արդէն վիշտը սրտին մէջ, յիսուն տարի իր հարազատ տան պատին վրայ կախուած մնալէ վերջ՝ տարիներու բերած աստիճանական օտարացումով՝ օր մըն ալ խլուած բոլոր յիշատակներէն ու ծախուած երկու կտոր սպասեղէնի փոխարէն՝ իրեն անծանօթ արժէքով եւ տարօրինակ նիւթով մը շինուած, հիմա օտար նաեւ իրեն այնքան ընտանի ու հարազատ միջավայրին մէջ՝ թաղին տուներուն, մարդոց ու փո-

դոցներուն, սեւեռուն ակնարկները կարծէք կը պղտորին, կը տամկանան աչքերը, կը տամկանա՛ն, ու եթէ չամչնայ իր տղամարդութենէն՝ պիտի լայ եւ դուցէ, տղու մը նման: Մինչ հնահաւաքը կը թափառի թաղին փողոցներուն մէջ՝ առանց յուսահատելու չարունակելով պոռալ տակաւին տուներու պատուհաններն ի վեր, թէ հին իրեղէններ կ'առնէ, տեղը նոր, դոյնզդոյն ապասներ կուտայ՝ դեղեցիկ եւ գործածական: Ամէն կանչէ, կարծէք սակայն սուր դաշոյն մը կ'ինչնէ նկարին կռնակէն՝ փէսաւոր եւ փառք Աստուած օձիքով վայելուչ երիտասարդին, իր հարազատ թաղին մէջ այնքա՛ն օտար, այնքա՛ն տխուր, այնքա՛ն լքուած ու մենաւոր...:

Պզտիկ տղայ մը, պատուհանի մը առջեւ կեցած, երբ քանի մը անգամ կը լսէ մարդուն այս կանչը, իր քովէ նստած մեծ-մայրիկը ցոյց կուտայ անոր ու կը ձայնէ փողոց.

— Հիո՛ն կ'ուզես, հին բանե՞րը կը հաւաքես. մեծ մայրիկըս տանք. մեր տան ամենէն հին բանն է: Փոխարէնը ի՞նչ կուտաս...:

Մեծ մայրը ընդվզած թոռնիկին այս արարքէն, ի նշան բողոքի՝ մեղմիւ կը զարնէ անոր պտըլիկ ձեռքին ու կը յանդիմանէ շեշտով մը, որ հակառակ ատոր՝ սաստէն աւելի սէր եւ դուրդուրանք կը պարունակէ եւ երբեք՝ դառնութիւն: Իսկ հնահաւաքը, իր կարգին, ի պատասխան՝ հայհոյանք մը կ'արձակէ օդին մէջ, տարտամ թէեւ, բայց այս պարագային յատկապէս տղուն ընտանիքէն մինչեւ սերունդի մէկուն ուղղուած...:

Ու կը շարունակէ ապա իր նոյն յանկերգը, այս անգամ տարբեր ուղղութեամբ, փողոցներն ի վեր:

Եւ շրջանակին մէջէն զոյգ մը աչքեր, հնահաւաքին հետ հեռանալով հանդերձ, սեւեռուն կը նային պատուհանին ծերուկին, անվերապարձ օրերու յիշատակով արծարծուն եւ ափսոսանքովը տխուր, մինչ պառաւը փաղաքշանքով արցունքները կը չորցնէ աղեկին, խորշոմած դէմքին դողդոջուն շրթունքները պտըտցնելով անոր կաթնաբոյր երեսին ու մազերուն մէջ թաղելով՝ դուրդուրադին...:

# ԵՐԳ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ

Նստեր ենք։ Բարեկամիս ձայներիզի դործիքին վրայ ժապաւէն մը կը դառնայ դանդաղ։ Առնական թաւ ձայն մը կ'երգէ հանդարտ ու կուռ եւ բարեկամս պարապութիւնը կը ոլիտէ ակնասեւեռ։ Յետոյ, առանց աչքերը հեռացնելու իրենց գամուած անորոշ կէտէն, կը մրմնջէ.

– Այս երգը իր հայրենական երգն է եղեր, իրենց ամենէն ընդհանրացած ժողովրդական երգերէն մէկը։ Որքա՛ն ազուր է ու յուզիչ. չէ՞։

– Որո՞ւ համար ես, կը հարցնեմ հետաքրքիր, որովհետեւ չեմ գիտեր թէ որո՞ւ մասին է խօսքը։ Ոչ ոքի անուն յիշատակուած էր մինչ այդ, ոչ ոքի մասին խօսուած։

– Բարեկամ մը ունէի, դուն ալ տեսած էիր, ան, որ անցեալները հրաժեշտի եկած էր ու երկու օր առաջ մեկնեցաւ։ Մեկնելէ առաջ, իբրեւ յիշատակ՝ սկաւառակ մը տուաւ ինծի. անիկա է որ ձայներիզի վրայ փոխադրեցի եւ հիմա ամէն անգամ որ կը լսեմ, յուզումով կը լեցուիմ, դինքը կը յիշեմ։ Դուն չես կրնար գիտնալ. որքա՛ն ազնիւ ընկեր մըն էր, որքա՛ն լաւ բարեկամ։ Այս երգը ինք շատ կը սիրէ եղեր. ուստի որ նուագեմ երբեմն ու դինք յիշեմ։ Ինչպէ՞ս է։

– Իրապէս, կը պատասխանեմ, շատ դեղեցիկ է, ոգեւորիչ եւ խորունկ։ Աղուոր յիշատակ մը տուեր է...։

Աչքիս առջեւ կը պատկերանայ ընկերոջս բարեկամը կամ բարեկամիս ընկերը, մէջահասակ, դիրուկ, յարաժպիտ աչքերով եւ միշտ դուրգուրոտ՝ բարեկամներու հանդէպ, որ հիմա կարծէք նստեր յորդահոսան դետի մը ափին, կը նայի

ջուրերուն ակնկառոյց, իր նոյն ձգած ընկերներուն եւ բարեկամներու պատկերը յիշողութեան պաստառին։ Չեմ հարցներ ես ընկերոջս, թէ ինքը ի՞նչ տուած է ի փոխարէն անոր՝ իբրեւ յիշատակ, բայց կը տեսնեմ միւսը, ձայներիզի մեքենայէն բարձրացող տխուր ու թախծոտ, հայրենաբաղձ երգին ձայնանիշերովը գծուած պատկերի մը նման կարծէք, ծառի մը տակ նստած, արդէն իսկ հեռաւոր բարեկամներու կարօտը աչքերուն ու սրտին, մինչ գետը կը հոսի, կը հոսի մեծ աղմուկով, նոյն՝ անտառը խիտ, անսահման։

Ո՞ւրտեղացի էր ճշդիւ, աշխարհագրականօրէն ինչպիսի՞ դէմք մը ունէր երկիրը անոր, ո՞ւր է եւ ի՞նքը հիմա որոշապէս եւ ի՞նչ կ'ընէ։ Այս բոլորին ոչ մէկ պատասխան ունիմ ես տալիք ճշդրիտ, բայց կայ միայն սա ժապաւէնը գործիքին վրայ, ուր առնական բամբ ձայն մը կ'երգէ ինծի համար անհասկնալի լեզուով մը։ Ի՞նչ կ'ըսէ, ի՞նչ է նիւթը այս երգին. չեմ գիտեր, բայց հարկ ալ չկայ գիտնալու։ Աշխարհի ամենահասկնալի եւ ամենաքաղցր լեզուն է երաժշտութեան լեզուն, մասնաւորաբար երբ կը խօսի կարօտի ու հայրենիքի մասին, որ կը խօսի մարդոց սրտերուն եւ հոգիներուն լեզուով, լեզուով մը որ կնճիռ չունի, լեզուով մը որ խաբել ու դաւաճանել չի գիտեր...։

Ճախարակները կը դառնան, կը դառնա՜ն ձայներիզի գործիքին. ժապաւէնը մէկ ճախարակէն միւսը կը փաթթուի, իր հետ փաթթելով նաեւ միջոցը ընկերոջս եւ բարեկամին ու իմ միջեւ եւ երբ երգը կը վերջանայ ու ճախարակները կանգ կ'առնեն՝ մէկը ժապաւէնը վրան փաթթած ու միւսը պարապ, իմ սիրտս կը մնայ կարծէք այդ վերջնոյն վրայ առանձին ու կարօտով կը նայի դիմաց, յորդահոսան գետին դէմի ափին ըլլար կարծէք լեցուն ճախարակին վրայ, ուր մարդ մը նստած ծառի մը տակ՝ կ'երգէ կարօտի տխուր երգ մը թաւ ձայնով, աչքերը յառած աղմկահոս ջուրերուն, փրփուր-փըրփուր...։

Եւ հիմա, կարծէք երեք հոգի ենք սենեակին մէջ նըս-

տած կամ ալ երեքով՝ արագավազ գետի ափին, անծանօթ։

Անհասկնալի լեզուով երգուած երգ մը՝ ձայներիդի դողծիքին վրայ, որ ամէն անգամ կը լեցնէ լսողին սիրտը անբացատրելի կարօտով ու չզգացուած երջանկութեան մը երանութեամբը, անծանօթ գետի մը ափին նստած, յորդահոսանք ջուրերուն նայող մինչահասակ, գիրուկ մարդու մը համաձայն, որ երթէ պահ մը զիս իր դէմը տեսնէ, դուցէ նոյնիսկ չճանչնայ ու զարմանայ...։

## ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

| Էջ | տող | Սխալ | Ուղիղ |
|---|---|---|---|
| 34 | 12 | հարազանի | հարազատի |
| 38 | 2 | վորջացնէ | վերջացնէ |
| 38 | 2 | տող մը | տեղ մը |
| 38 | 31 | մարբեր | տարբեր |
| 53 | 27 | Կ՚ըթանայ | Կ'ընթանայ |

# ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ


Փոխան Յառաջաբանի . . . . . . . . . . 3
Յոյսն է որ կ'անցնի փողոցներէն . . . . . 9
Մեծ Ձուկերը, Պզտիկ Ձուկերը . . . . . .
Ամօթխածութիւն . . . . . . . . .
Ճայերը Նաւուն Ետեւէն . . . . . . .
Տնաշէն Տղան . . . . . . . . .
Բեռնակիր . . . . . . . . .
Մայր մը . . . . . . . . .
Սպիտակ Թել մը Մազ . . . . . .
Ընկերներ . . . . . . . . .
Կմախք մը Ցուցափեղկին Մէջ . . . .
Գնչուին Արջը եւ Տիկինին Շնիկը . . .
Սահմանադրութեան Մասին . . . . .
Աշխարհագէտ Աչքեր Պարապին Մէջ . . .
Վայրի Շագանակները . . . . . .
Կոխ . . . . . . . . . .
Ներէ՛, Օրհնեա՛լ Բնութիւն . . . . .
Հնահաւաք . . . . . . . . .
Երգ Հայրենական . . . . . . .
Վրիպակներ . . . . . . . .
Բովանդակութիւն . . . . . . . . . 71

Գինը 5 ոսկի

Հեղինակին հասցեն.—

YERVANT GOBELYAN
Taksim Osmanlı sokak No. 36
Beyoğlu—İstanbul
TÜRKİYE

BAYKAR MATBAASI 44 63 15